

## A moldvai csángó nyelvjáráskutatás története

### I.

1. A Bolyai Tudományegyetem magyar nyelvtudományi tanszékének kutatótervében 1949 nyara óta a moldvai csángó nyelvjárás vizsgálata is helyet kapott. Minthogy azóta a tanszék tagjai külső kutatók bevonásával nagyrészt elvégezték a csángó nyelvjáráskutatás legsürgetőbb feladatait: a nyelvföldrajzi anyag összegyűjtését, kiegészítését, ellenőrzését és térképre vetítését is, sőt kísérletet tettek a csángó nyelvjárás egy-egy részletkérdése és vázlatos megfogalmazásban egész nyelvi rendszere bemutatására, most szükségesnek látszik, hogy ne csak a magunk munkájáról, de a csángó nyelvjárás területén eddig előttünk végzett kutatásokról legalább vázlatos képet rajzoljunk. Úgy hisszük ugyanis, hogy a tőlünk végzett munka célkitűzéseit, módszerét és eredményeit csak úgy lehet igazán megérteni és bizonyos távlatba beállítva tárgyilagosan értékelni, illetőleg bírálni, ha ezt a munkát e magyar nyelvjárás kutatásának immár több mint százéves történeti folyamata eleddig legutolsó mozzanataként tekintjük. Éppen ezért mindenképpen szükségesnek tartjuk, hogy a tőlünk végzett munka ismertetése előtt legalább futó pillantást vessünk azokra a nyelvjáráskutató törekvésekre, amelyek a mi munkánkat időben megelőzték. Ezt a visszapillantást egyrészt már azért sem árt elvégeznünk, nehogy saját munkánk ismertetésekor olyannak látszódjunk, mint akik túlozzuk elvégzett munkánk jelentőségét, másrészt meg talán éppen e történeti visszapillantás fénye világít rá csoportunk munkájának bizonyos mértékben új célkitűzéseire, módszerei újításaira, s új eredményeire is.

Még a moldvai csángó nyelvjáráskutatás történeti szemléjének megkezdése előtt jeleznünk kell, hogy — a székelyt kivéve — nincsen egyetlen magyar néprész sem, amely iránt a magyar tudományosságban olyan viszonylag korai és tartós érdeklődés nyomaival találkozni, mint a csángóság esetében. E néprész eredetével, nyelvi, néprajzi, népesedési, településtörténeti meg más kérdéseivel csaknem két század óta szinte végeláthatatlan, mindmáig teljességében még könyvészetileg fel sem tárt irodalom foglalkozik (I. MIKECS LÁSZLÓ, Csángók. Bp., é. n. [1942] 330—99). A csángóság kérdései iránt való érdeklődés első nyomai a magyar tudományosságban a XVIII. század második felében jelentkeznek. E korai érdeklődés a jelzett időben erőre kapó romantikus történetiszemléletből táplálkozik. Nem csodálható, hogy az őstörténeti álmódosításokban ringatózó korabeli történelmi romantizmus a magyarság e legkeletebbre élő részének vizsgálatától a magyar őstörténet honfoglalást megelőző időszakára vonatkozó felvilágosításokat remélt. A tudományos kutatók egész sora ugyanis akkor, sőt még jóval később is Moldva magyar nyelvű lakosságában az „ősmagyarság” itt maradt utódait, leszármazottjait sejtette mindaddig, míg a józan kritikával dolgozó történetírás fénye át nem hatolt a romantikus képzelgések ködén, s a helyszíni munka

eredményeire alapító összehasonlító nyelvjáráskutatás más feltevések lehetőségét nem csillantotta meg.

2. Már a XVIII. század 60-as éveiben az osztrák elnyomatás elől Erdélyből Moldvába menekülő ZÖLD PÉTER egy rövid megemlékezésében egyebek mellett ezt írja a moldvai csángókról: „Az Oláh, és Magyar nyelvet egyenlő képpen értik, 's mind a' kettővel helyesen élnek: tsak az, hogy a' Magyarot tisztán, de selypessen ejtik.”<sup>1</sup> Mint alább is látjuk, e megjegyzés utolsó fele a moldvai magyar népnyelv egyik olyan sajátására mutat rá, amely a későbbi nem nyelvész kutatóknak is leginkább szembeötlött, s amely felett később a nyelvészek között is nagy vita folyt. Mindenesetre sajnálhatjuk, hogy az éveken át Moldvában tartózkodó Zöld Pétertől a moldvai magyar népnyelvről csak ilyen futó megjegyzés maradt ránk.

Ez első megnyilatkozás után egy J\*\*\* jel alatt író névtelen rövid, de érdekes tudósítása is utal Moldva magyar lakosaira, telepeire és a moldvai magyar nyelv néhány jellegzetességére. Jó tájékozottságra valló adatai közül kiemelendő ez a csángó népnyelvre vonatkozó néhány sor: „Egy része (ti. a csángóságnak) már az Annjai Magyar nyelvet nagyon felejtette... nagyobb része mindazonáltal a' Népnek megtartotta régi Magyar nyelvét, noha a magánhangzó betűknek (Vocálisoknak) hosszabb vagy rövidebb ejtésben (!), és a' nekünk tulajdon kemény 's kimondásában tőlünk különböz; nem mondják eök Isten, hanem sziszegve Iszten, nem dicsértesség, hanem diszérteszszék (!)”.<sup>2</sup> A közölt adatokból, különösen a csángó "sziszegés"-re vonatkozó megjegyzésből, úgy látszik, hogy a tájékoztató sorok helyszínen járt s valamelyes nyelvészeti készültséggel rendelkező írótól származnak.

Ezek után azonban még két évtized telt el, míg tervszerűbb tudományos érdeklődéssel kezdtek fordulni a moldvai magyarság sok tanulsággal kecsegtető kérdései és különlegesen éppen a moldvai magyar népnyelv felé.

3. A nyelvi kérdések iránt kezdettől fogva nagy érdeklődést tanúsító Magyar Tudós Társaság már munkássága kora kezdetén az első magyar tájszótár előmunkálatainak évtizedében,<sup>3</sup> a múlt század 30-as éveiben lépéseket tett a moldvai magyar nyelv megismerésére. Még 1836. július 4-én és 18-án tartott kisgyűlési határozatából nyelvi vonatkozásban a következő érdekes utasítással látja el a Moldvába utazni szándékozó GECŐ ELEK levelező tagot:

<sup>1</sup> A latin nyelvű kéziratról egy ANONYMUS álnevű író emlékezik meg német nyelven a Pozsonyban 1783-ban megjelent Ungarisches Magazin III. kötetében; e folyóirat idézett kötetét azonban, sajnos, Kolozsvárt nem tudtam megkapni. Magyar nyelven a kéziratot — alkalmasint hiányosan — MOLNÁR JÁNOS ismertette. Szerinte ez a latin nyelvű irat ZÖLD PÉTER csikdelnei plébánosnak Blahó Bálint páterhez intézett levele vagy jegyzete. Molnár szerint a jegyzetke címe ez volt: Notitia de rebus Hungarorum qui in Moldavia et vltra degant, scripta ab Adm. R. D. Petro Zöld Parocho Csik—Delmensi (!) in Sicilia data ad A. R. P. Vincent Blaho (Molnár János: Magyar Könyv-Ház. Pósonban, 1783. III, 414—28). — ZÖLD működésére nézve l. BITAY ÁRPÁD, Zöld Péter a csöböröcsöki magyaroknál: Erdélyi Irodalmi Szemle I, 264—6. — Uő., Zöld Péter egyénisége: i. h. IV, 165—72, és az ott idézett irodalmat. (L. még MIKÉCS LÁSZLÓ, Csángók 342—3.)

Megjegyzendő, hogy már Zöld előtt egy PATAI ANDRÁS nevű jezsuita Türk József brassói superiorhoz írt levelében Jászvásár felé vezető útjában megemlékezik a moldvai magyar telepek néhányáról. Nála olvassuk egyebek mellett Goritzafalva [nyilván elírás vagy sajtóhiba Gorzafalva (Oituz) helyett], Tatros, Forrófalva, Terebes, Kaloger Pataka, Bákó, a Románvásár tájéki Szabófalva, Temesfalva, Kumun-Falva és Regnec nevét (MOLNÁR JÁNOS, i. m. 74—5. — Közlésében Patai keresztneve tévesen György. Fennebb MIKÉCS, i. m. 10. l.-ja alapján helyesbítettem).

<sup>2</sup> J\*\*\*, A' Magyarok Moldovában: Tudománytár 1818. VIII, 144—6.

<sup>3</sup> E szótár tudvalevőleg 1838-ban egy kötetben jelent meg.

„...forditaná előkelőleg figyelmét: ... Az ott netalán található, nyelv' és história' tekintetében érdekes kéziratokra, oklevelekre ...

Figyelmezzon a' tájszavakra, és szerkezetök által a' miéinktől netalán különböző egész mondatokra.

A' szőjtésre: mely tekintetében leginkább a' ragok és szóképzőkben előforduló különbözőzésekre, nem kevésbbé azonban az egyes betűk' kiejtésére, az igék' hajlítására, a' szókötésre 's t. e. f.

A' példabeszédekre.

A' népmondákra és dalokra, melyek között az érdekesebbek' összeírása kívánatos."

Gegő még ez év október elején, 5-e táján indult el moldvai útjára.<sup>4</sup> Mindössze 18 napig tartó útja során meglátogatta, illetőleg hihetően csak érintette a legjelentősebb moldvai magyar telepek néhányát.<sup>5</sup> Bár e rövid idő alatt az akkori utazási viszonyok mellett igazán csak futólag tájékozódhatott, terjedelmes könyvvé duzzasztott jelentése minden felületessége ellenére is az első, amely bármilyen kezdetleges formában is, de megkísérlti legalább nagy vonásokkal jellemezni a moldvai csángó népnyelvet. Ő úgy találta, hogy ami „a csángó telepek nyelvét illeti, ez az egyes betűk, igék' hajlítása, szókötés, ragok 's a' beszéd' több részeire nézve a' székelyektől nem különbözik". Ez általános megjegyzés mellett figyelemre méltónak tartotta a csángó kettőshangzók, a selypesen beszélés, néhány más a székelytől elütő hangtani jelenség, a kicsinyítés, valamint néhány különlegesebb csángó tájszó és szólás említése mellett a csángó és a román nyelv szókincsbeli kölcsönhatására is felhívni a figyelmet. Nyelvi megjegyzéseinek a későbbi szakszerű kutatások után természetesen csak történeti értéke van, s ha egyik-másikban mai tudásunk alapján joggal kételkedhetünk is, tagadhatatlan, hogy e kis összefoglalásával Gegő úttörő munkát végzett és érdekes hang-, alak- és jelentéstani sajtáságokra világított rá.<sup>6</sup> A munkához mellékelt Moldvahon vagy Moldvaország' abrosza az első térkép, melyen a moldvai magyar települések egész sora magyar nevével szerepel.<sup>7</sup>

<sup>4</sup> Útleírását és a moldvai magyarságra vonatkozó jelentését az Akadémia a következő munkában adta közre: A' moldvai magyar telepekről. A' Magyar Tud. Academia elébe terjesztve P. GEGŐ Elek S. Ferencz' szerzetbeli magyar hitszónok, s' magyar tudós társasági levelező tag által. Két todalékkal 's Moldvaország' abroszával. Budán, 1838: VIII + 166 l., 1 térkép.

<sup>5</sup> Egyébként Gegő útítársával a gyimesi kapunál lépett Moldva területére, s először közvetlenül a régi határ közelében fekvő Csügesen találkozott moldvai magyarokkal. Útleírásában Jászvásárig hatoló s onnan visszatérő útjában a következő községekben említ magyarokat: Csüges, Brusztuláca (értsd: Brusturósza), Kománfalva, Dormánfalva, Doftána, Tatros, Pokolpatak, Klézse, Forrófalva, Bogdánfalva, Bákó, Románvásár, Szabófalva, Tamásfalva, Dsidafalva, Domafalva, Lakosfalva, Jászvásár, Kalugerpataka, Barátfalva, Sós-kút (Sóspatak = Sárata?), Pusztina, Moinești. — E sorozatban a Szabófalva után következő négy faluval kapcsolatban már maga is megjegyzi, hogy ezeknek lakói „nyelv, öltözet és minden szokásaikra nézve igen oláhosodnak" (L. i. h. 11 kk. ; az idézet a 21. l.-on).

<sup>6</sup> Maga is tisztában volt azzal, hogy nem végezhetett alapos munkát „Egyébiránt — írja a nyelvi jegyzet zárószakaszában — a' nyelvvizsgálatra, mindenki gondolhatja, hogy több idő kívántatik, mint a' mennyit én ez uttal fordíthattam." — Éppen ezért néhány Moldvában lakó magyart fel is kért arra, „hogy hív nyomozás terén ha valamely érdekes népmondákat, dalokat és a' miéinktől eltérő nyelvbéli szőjtési különbséget talál-nak, híven közlendik" (i. h. 81).

<sup>7</sup> Már GEGŐ is méltán panaszkodott a térkép rézmetszőjére (i. h. 17). A térkép a távolsági viszonyok megállapítása céljából teljesen alkalmatlan. Különösen a Tatros

Gegő munkájának megjelenésével a csángó kérdés a magyar tudományosság számára sok érdekességet ígérő kérdéssé lépett elő. Kétségtelenül volt esetlegesség is abban, hogy Gegő után először éppen DÖBRENTAI GÁBOR volt az, aki újlag a csángó kérdésre terelte a figyelmet, de része volt benne a Döbrenteit akkoriban éppen foglalkoztató kérdésekből táplálkozó mohó nyelvészeti érdeklődésnek is. Esetlegesség volt ugyanis az, hogy Döbrentei 1841 nyarán a borszéki fürdőn az egyik legnagyobb moldvai magyar település, Pusztina plébánosával, PETRÁS INCÉVEL találkozott. De másfelől minthogy Döbrentei alig egynéhány évvel előbb, 1838-ban rendezte sajtó alá azt az Ótestamentom egy részének legrégebbi magyar fordítását tartalmazó Bécsi kódexet, amelyet a hivatalos egyház üldözése elől Moldvába menekült Tamás és Bálint huszita pap feltehetőleg éppen a moldvai huszita magyarok számára fordított le,<sup>8</sup> érthető, hogy Döbrentei milyen kapva kapott azon az alkalmon, hogy a moldvai magyarság között élő, de Erdélyben tanult, művelt Petrástól valami közelebbit tudjon meg a „huszita-utód” moldvai magyarságra nézve. Döbrentei már odaérkezése napján megismerkedett az akkori moldvai római katolikus püspök társaságában időző Petrással, s néhány nap múlva egy 38 kérdésből álló kérdőívet adott át neki. E kérdőív felölelte a moldvai magyarságra vonatkozólag akkoriban felvethető társadalmi, gazdasági, egyházszervezeti, művelődési, néprajzi, helyrajzi, statisztikai és más kérdések valamennyijét. Így természetesen van a kérdések között nyelvészeti vonatkozású is. Petrás néhány nap alatt megírta és átadta Döbrenteinek elég terjedelmes feleletét.<sup>9</sup> E feleletből főként a 15. és a 37. kérdésre adott válasz

menti községek helyrajzi viszonyait tünteti fel helytelenül és önkényesen a térkép, egyebek mellett nyilván azért is, hogy a melléktérképeknek helyet szoríthasson. — Egyébként megjegyzendő, hogy PETRÁS INCÉ a Gegő könyvében közölt adatokról nagyon lesújtóan nyilatkozik, szavahihetőségét kétségbevonja (I. Tudománytár 1842. VIII. 84—7). Petrásnak helyel-közzel túlzónak látszó kétkedését azonban bizonyos fenntartással kell fogadnunk, mert egyrészt Gegő adatai, legalábbis nyelvi szempontból, nem látszanak megbízhatatlannak, másrészt pedig Petrás fogalmazásából kitűnik, hogy a kemény bírálatban része van a minoriták és a ferencrendiek közötti ellentétnek is, PETRÁS ugyanis a moldvai katolikus misszió olasz és lengyel minoritáit védi Gegővel szemben, holott ezekről nemcsak Gegő és a néhány évvel később író Jerney (I. alább id. művét), de az újabb kutatók is lesújtó véleményt nyilvánítanak. (L. MIKECS, Csángók. 190. kk. és az ott idézett irodalmat. — Megjegyzendő azonban, hogy Mikecs munkájának tulajdonomban levő, a cenzúrától egyházellenesnek minősített részeket gép- és kézírásban őrző teljes példányából még lesújtóbb kép tűnik elénk).

<sup>8</sup> Régi Magyar Nyelvemlékek. Budán, 1838. I. köt. II. rész. — Hogy az érdeklődés elsősorban innen eredt, arra nézve maga is nyilatkozik (vö. Tudománytár 1842. VII. 8—9). A fordítás másik részét, a Müncheneri kódexet Döbrentei éppen akkor rendezte sajtó alá (vö. Régi Magyar Nyelvemlékek. Buda, 1842. III. köt.).

<sup>9</sup> A kérdések és feleletek Petrás néhány levelének kivonatával és népdaladalékokkal ilyen címen jelent meg: Döbrentei Gábor kérdései 's Petrás Incze feleletei a moldvai magyarok felől: Tudománytár, 1842. VII. 7—34, VIII. 67—98, IX. 150—63. — A feleleteket az adatok hitelességének megerősítése céljából Ardoini Péter Ráfáel moldvai püspök latin hitelesítő záradékkal látta el (i. h. VIII. 93). PETRÁS a feleleten elég sietve dolgozhatott, mert Döbrentei kérdései kelteként július 22-e, a hitelesítő záradék keltezésében pedig július 28-a szerepel. Petrás a feleletet tehát alkalmasint 22—27-e között készítette el. — Megjegyzendő, hogy PETRÁS és DÖBRENTAI kapcsolatai a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában őrzött Petrás-levelek tanúsága szerint a továbbiakban sem szakadtak meg (vö. DOMOKOS PÁL PÉTER—RAJECZKY BENJÁMIN, Csángó népzene I. Bp., 1956. 7—8). A tőlem csak néhány kiragadott idézetből ismert leveleknek teljes szövegükben való mielőbbi közzététele a népzenei szempontokon túl a csángó nyelvjárás-kutatás történetének közelebbi ismerete tekintetéből is fontos volna. Petrás életére és működésére nézve l. DOMOKOS PÁL PÉTER, A moldvai magyarság. III. bővített kiadás. H. és é. n. (az előszó Kolozsvár, 1941) 67—70 és DOMOKOS—RAJECZKY, i. m. 6—8, 27—32.

érdekelheti a nyelvjáráskutatót. Az elsőben Döbrentei az iránt érdeklődik, hogy a moldvai magyarok „hangejtése mennyibe tér el a' székelyekétől? mennyiben a' magyarországitól?” A másodikban az iránt tudakozódik, hogy hajlandó-e Petrás, mint aki a magyarországi magyar nyelvet is ismeri, „a' moldovai szójárásból, szókötésből ABCze szerinti szókönyvecske' készítését” vállalni.<sup>10</sup>

Természetesen ahhoz, hogy akár csak Gegővel való összehasonlításban is a moldvai magyar nyelvről kielégítő képet rajzoljon, Petrásnak mindkét feleletre adott válasza nagyon rövid. A moldvai magyar nyelvi sajátosságokról tulajdonképpen csak a 15. kérdésre adott feleletben szól. Avatatlanságában is éles füllel figyeli meg az *s*-nek megfelelő csángó *sz* ~ *sz*, a *cs*-nek megfelelő *ś* ~ *s* (szerinte *sch*) hangot, de nem egészen helytálló megfigyelést közöl a csángó *ei* kettőshangzóra vonatkozólag. A szóképzés terén csak a kicsinyítő képzők használatára utal, s vele kapcsolatban arra, ami ma is megfigyelhető, hogy ti. a kicsinyítést „főleg a' nőnem nagyon használja”. A román nyelv szókincsbeli hatásának hangsúlyozása egészíti ki Petrás nyelvészeti vonatkozású megjegyzéseit. Mindez<sup>11</sup> és a moldvai magyar nyelvjárási szótár elkészítésére vonatkozó, sajnos, úgy látszik, teljesen soha be nem váltott ígérete is elég kevés volna, ha nem közölné Petrás már itt is elég tekintélyes csángó népdalanyagot.<sup>12</sup> A közölt 21 népdalt<sup>13</sup> kiegészítik Petrásnak azok a népnyelvi adalékai, amelyeket jóval később a Magyar Nyelvőr közölt. A csángó születésű Petrás megállapításai és közlései évtizedes megfigyelésen alapulnak. Éppen megbízhatóságukért a moldvai magyar népnyelvet kutatóknak mindig figyelmesen kell tanulmányoznia Petrásnak immár nyelvtörténeti bizonyító-anyaggá vált megállapításait, illetőleg nyelvészeti adalékait.<sup>14</sup>

<sup>10</sup> I. h. 70 és 91.

<sup>11</sup> A moldvai magyar családnevekre vonatkozó 10. kérdésre adott felelete csak néhány közönségesebb családnevet sorol fel (i. h. VII. 34). Elszórtan, de főként a 3—4. kérdésre adott feleletben néhány érdekes tájszót is közöl, sokszor azonban nyilvánvaló sajtóhibával (i. h. VII. 17—21).

<sup>12</sup> Tudománytár 1842. VIII. 96, IX. 150—63.

<sup>13</sup> ERDÉLYI JÁNOS is »Népdalok és mondák« című művébe Petrás közleményeiből vette át a csángó dalokat.

A csángó népdalközlők között itt kell megemlítenem VIOLA JÓZSEF nevét. VIOLA 1770-ben Marosvásárhelyt született, de orvosként Moldvába került, s itt a fejedelem udvari orvosa lett. Mint Moldvában élő magyar, a magyar műveltséggel való kapcsolatait fenntartotta, ápolta. Erdemei elismeréséül az Akadémia levelező tagjának választotta. 1840-ben közölt, nekem műdalszövegnek tetsző két csángó népdala kétségtelenül csángó népnyelvi sajátosságokat tükrözött vissza. (L. Tudománytár 1840. VII. 138—9. — Néhány Violára vonatkozó életrajzi adattal együtt újraközölte BRITAY, Viola József a moldvai fejedelem udvari orvosa, mint a moldvai magyar népköltés gyűjtője: Erdélyi Irodalmi Szemle I, 59—61.)

<sup>14</sup> Közléseit l. egy közlemény kivételével ROKONFÖLDI álnév alatt a Magyar Nyelvőr III, 93, 144, 199, 240, 285—6, 384, 480, 568, IV, 46, 142—3, 188, 287—8, 336, 432, 528, V, 47—8, 89, 192, 268—9, 288, 378, 480, 528, 570, VI, 83—4, 287—8, 374—5, 432, VII, 178, 192, 237, 382—3, 478, IX, 425—6, 428—9, 431, X, 48, 96, 239—40 (ez jelentéktelen különbségekkel, azonos a 48. l. közölttel!), 479—80, XIV, 42, XXVI, 48, 144, 288, XXVIII, 47, 527, XLVI, 134. — Mint egy újabban megjelent kiadványból tudjuk, a „Magyar Tudományos Akadémia levelei” között Petrás és Döbrentei kapcsolataira vonatkozó iratesomó egyik darabja Petrás gyűjtötte csángó népdalszövegeket őrzött meg. A füzetke a következő címet viseli: „Moldva honi | Csángó—Magyar Dalok (I. füzet) | Mellyeket csupán a Leányok szerzenek, és danolnak a tapasz-talás, és saját vallomásuk szerint. Kiknek szájszerinti Elmondásuk után, mennyire lehetséges volt | sajtószertű hanglejtéseikkel | össze szedett P... I... e sk | 1843 | Alsó-Klésén” (vö. DOMOKOS—REJECZKY, i. m. 8, 34). E mintegy 908 sornyi 34 népdalszöveget magába foglaló füzet és a »Moldvai Magyar Csángó Dalok (II-es füzet) mellyeket össze szedett

Petrás feleletének jelentőségét emeli még az is, hogy ő közli elsőnek a magyarság moldvai településeinek legteljesebb névsorát; ez a felsorolás a Gegő említette települések számát jóval felülmúlja. Felsorolása és a tőlünk megismert településviszonyok összehasonlítása alapján a magyar települések számában egy század alatt nagy változásokat állapíthatunk meg.<sup>15</sup>

Nyelvészeti megfigyelések szempontjából nem, illetőleg nagyon kevéssel vitte előre a moldvai magyar nyelv kutatását az az utazás, amelyet JERNEY JÁNOS 1844-ben és 1845-ben tett.<sup>16</sup> Jerney nagy keleti útja során azt a területet járta be, amelyen a magyarság a honfoglalást közvetlenül megelőző időben lakott, s amely tehát így a magyar őstörténet szempontjából mindig érdekelheti a magyar tudományt. Utazása során természetesen Jerneynek el kellett jutnia a moldvai magyarság és ezzel kapcsolatban a moldvai magyar nyelv kérdéséhez is. Tudományos eredményeit és romantikus következtetéseit is tartalmazó útleírásában a csángó név meg néhány moldvai helységnév magyar eredetére vonatkozó, egyébként ma már jobbra tarthatatlan fejtegetése érdemel figyelmet, amellet, hogy a csángó selypeskedő beszédre nézve ő is tesz megjegyzést. Bár e megjegyzés semmivel sem mond többet, mint az előbbie, mégis érdekes, mert a kérdés nyelvföldrajzi vonatkozásaira utal az az észrevétele, hogy a selypes beszédet először egy nagypataki csángó beszédében figyelte meg, tehát pontosan egy olyan településről származó ember beszédjében, amely település megfigyeléseink szerint ma is legdélibb pontja a Bákó környéki csángó „szeszezés”-nek.

Nyelvészeti szempontból érdekes, bár természetesen már jórészt elavult Jerneynek az a szótárszerű összeállítás, amelyben „a' moldvai oláh nyelvben található magyar szók' sorozatát”-t gyűjtötte össze; e jegyzék mintegy 600 szót tartalmaz. Az idesorolt román szók közül azonban soknak semmi köze az idézett magyar szóhoz, sok pedig a magyarba is abból a nyelvből került, amelyből a román is kölcsönzött.

Jerney tehát nyelvi szempontból nem sokat nyújt. Nem jelent ilyen szempontból újat a meglátogatott csángó települések nevének felsorolása és a velük kapcsolatos néhány futó megjegyzés sem. Belőle csak az látszik, hogy Jerney meglátogatta a Románvásár, a Bákó, a Tatros környékén levő nevezetesebb magyar telepeket és legalábbis tudomást szerzett a meglátogatottakon kívül még jó néhányról is.<sup>17</sup> Erről tanúskodik az a terjedelmes statisztikai-történeti összeállítás, amely a községek betűsorában a „magyar lakosokat bíró, vagy nevüket nyelvünkől kölcsönözte moldvai helységek sorozatát”-t tartalmazza.

4. A még mindig nem kizárólag népnyelvkutató érdeklődéssel járó utazók sorában IMETS FÜLÖP JÁKÓ és KOVÁTS FERENC érdemel említést.<sup>18</sup>

Petrás Ince sk 1841/2 ben» címet viselő 1121 sorban 51 népdal-szöveget tartalmazó füzet anyaga ma betűhívnék jelzett közlésben teljes egészében a kutatás rendelkezésére áll (közölte DOMOKOS—RAJECZKY, i. m. 33—100). E szövegek mint a csángó nyelvjárás múlt század közepi nyelvemlékei a csángó nyelvjáráskutatás számára jelentős forrásanyagot szolgáltatnak.

<sup>15</sup> Ezekben a régi közlésekben feltűnően sok a helységnévelírás. Ez aligha tulajdonítható mindig a szerzőknek, inkább szerkesztői, illetőleg korrektori gondatlanságból származhatik.

<sup>16</sup> Jerney János' Keleti utazása a' Magyarok' őshelyeinek kinyomozása végett. 1844 és 1845. Pesten, 1851. I—II. köt.

<sup>17</sup> I. m. 152—226.

<sup>18</sup> Veszely, Imets és Kovács utazása Moldva-Oláhonban. 1868. Maros-Vásárhelyt, 1870.

Mindkettő nyilván ismerte már Gegő és Jerney munkáját, de avatatlanságában nyelvészeti szempontból mindkettő alig vesz észre többet annál, mint amit az előttük járók figyeltek meg. Értetlenségében Imets annyira megy, hogy megállapítása szerint a csángó beszéd „Az ismert cz-zó és sziszegő csángó alakiságtól eltekintve, különösebb érdekekkel nem bír”.<sup>19</sup> Néhány „csángó használati szó” és valamelyes, csángókkal folytatott, de kétes hűségű lejegyzés teszi Imets csángó nyelvi anyagát.<sup>20</sup> Jelentős azonban Imetsnek a moldvai csángó magyarság népi egyéniségére, eredetére vonatkozó megjegyzése: „A moldvai csángók — írja —, ha nem is kizárólagosan székely maradványok, miután telepeik Moldva közepén a Szereth áldásos és nyájas vidéki mentében, a legősibb tulajdonosi birtoklásra mutatnak, milyenbe itt legelőbb a besenyők állottak; de azt bizonyosan állíthatni, hogy ők az ősbesenyőknek (pecsenyegeknek) a korán frigyeesült székelyek által keresztényített és felvegyített ivadékai. — Ezen fölfevésem és véleményemben nyomról-nyomra inkább megerősített engem csángóink oláhos viseletétől elnézve, azoknak székely sajátosságokkal teljes tiszta magyar nyelve, mely a cz-zó és sziszegő kiejtéstől eltekintve — mely pedig annyira nem lényeges, mint éppen a selypelő nyelv-ejtés, — dialectusnak sem nevezhető, oly ép és ősmagyaros az...”<sup>21</sup> Imets tehát amellet, hogy éppen nyelvi alapon a csángóságnak a székelységgel való összefüggését vallja, a csángó nyelvnek még külön „dialectus”, azaz nyelv-járás voltát is kétségbe vonja. Ez álláspontját ismerve, most már érthető, miért tesz a csángó népnnyelvvvel kapcsolatban oly kevés, lényegében csak a csángó sejpelő beszédre, meg néhány érdekesebb tájszóra vonatkozó észrevételt.

Az Imets társaságában utazó KOVÁTS FERENC útinaplója annyiban már többet mond a moldvai magyar nyelvről, hogy elkülöníti a Tatros és Tázló melletti „székely település” lakosainak nyelvét a csángó magyarokétól. Mert míg szerint amazok „nyelv tekintetében az erdélyi székely beszédmódjától miben sem különböznek, addig a csángó magyarok saját szerű dialectussal birnak, mely abban áll, hogy selypeskedő gyermek módjára ejtvén ki a szavakat, s helyett mindenütt sze-et, es helyett cz-t használnak...” „Szeretik a kicsinyítő szókat...” „Egyébként tisztán és érthetően ejtik ki a magyar szókat, nem nyujtván azokat, mint a székelyek.” Rámutat a magyar—román szókinszbeli hatásra is. Szerinte a román szavak sokasága nemegyszer ért-hetetlené teszi a csángók beszédjét. Megfigyelése szerint a román hatás azonban inkább csak a férfiak beszédében érvényesül, a románul nem tudó nők és gyermekek beszédében alig. A Bákó vidéki települések zárt, összefüggő jellegével kapcsolatos szerinte az, hogy „legtisztábban” éppen a Bákó vidéki csángók beszélnek.<sup>22</sup> Hogy azonban mit ért Kováts ezen a legtisztább beszéden, erre nézve az útleírásban semmi választ nem kapunk.

Valamivel jelentősebb nyelvészeti adalékokat tartalmaz BALLAGI ALADÁRnak az a beszámolója, melyben 1887-i moldvai útját írja le.<sup>23</sup> Az útirajz-szerű beszámoló statisztikai, helyrajzi, egyházszervezeti, gazdasági felvilá-

<sup>19</sup> I. m. 31.

<sup>20</sup> I. m. 57, 88—91.

<sup>21</sup> I. m. 70.

<sup>22</sup> I. m. III. rész 40.

<sup>23</sup> A magyarság Moldvában: Földrajzi Közlemények. XVI, 1—27. — Ballagi ugyan azt mondja, hogy részint hajón és vasúton, részint kocsin és gyalog végigment a moldvai magyarság egész területén (i. h. 2.), útleírásából láthatóan azonban legfeljebb a Tatros vidéki, valamint a déli- és északi-csángó telepeket látogathatta meg.

gosítások mellett a néprajzi jelenségek ismertetésébe beleszőve, csángó beszéd-részleteket, sok tájszót és néhány népdalszöveget is tartalmaz. Elszórtan közölt nyelvészeti megfigyelései között semmi újjal sem találkozunk. Ilyen természetű megfigyelései a következők: „A klézseiek, mint igazi csángók selypesen, vagy amint a szászok mondják, pejpesen beszélnek... a pejpes beszéd<sup>24</sup> abban áll, hogy többnyire c-nek — néha szó elején s-nek — ejtik a cs-t, az s-et meg sz-nek...” „Czángóknak hívják magukat, mely név a Gyergyóban járatos csángani igéből jó, s értelme annyi, mint: elkorcsosodott magyar.”<sup>25</sup> Ezenkívül BALLAGI nyelvi szempontból csak a „kicsinyítőrag (!) folytonos használatát” tartja megemlítenedőnek.

5. Ballagi úti megfigyelései azonban akkor jelentek meg, amikor már a céhbeli nyelvészek figyelme is ráterelődött a csángó nyelvjárásra. Tudvalevő, hogy a modern értelemben vehető magyar nyelvtudományi munkálatok éppen a múlt század derekán, az Új Magyar Múzeum és az 1856-ban meginduló Magyar Nyelvészet, majd ez utóbbi utódjaként 1862-től megjelenő Nyelvtudományi Közlemények köré csoportosult nyelvészek erőfeszítései nyomán kezdődtek. A külföldön akkor már javában folyó összehasonlító-történeti nyelvvizsgálódások mellett azonban részint a nyelvtörténeti kutatások, részint meg „a nemzeti eszme” fejlődésével kapcsolatos nyelvművelő munkálatok támogatása céljából mindinkább ráterelődött a figyelem az „élő nyelvmemléké”, a „romlatlan tisztaságban”, „eredetiségben” megmaradt népnyelv vizsgálatára is. Nem csodálható éppen ezért, hogy magyar vonatkozásában is a Magyar Nyelvészet szerkesztője, HUNFALVY PÁL már a megindulás évében a folyóirat első kötetében a népnyelvkutatás jelentőségéről írva, a csángó nyelv vizsgálatának fontosságát hangsúlyozza.<sup>26</sup>

A magyar nyelvjárások módszeresebb vizsgálata azonban csak az 1872-ben megindított Magyar Nyelvőr megjelenésével kezdődik.<sup>27</sup> A Nyelvőr ugyanis a történeti és az irodalmi nyelv vizsgálata mellett a népnyelv kutatását is célul tűzte ki. A szerkesztő célkitűzése részleges megvalósításaként 1873-ban tett moldvai helyszíni kutatásának feldolgozásával nyitotta meg a nyelvjárás tanulmányokban oly gazdag Nyelvőr nyelvjárás-monográfia sorozatát. A folyóirat 1874. évi, III. kötetében SZARVAS GÁBOR közreadta a déli csángó telepek, alkalmasint főként Klézse nyelvállapotának helyszíni vizsgálata alapján írt rövid, de a legfontosabb jelenségeket összefoglaló nyelvjárás tanulmányát.<sup>28</sup> E közlemény már azért is jelentős, mert az első szakszerű ismertetés, amely összegezi a moldvai csángó nyelv hang-, szó- és mondat-tani sajátosságait, sőt tárgyal már jelentéstani kérdéseket is. Dolgozatában Szarvas valóban az élő csángó nyelv ismeretére támaszkodik. Továbbmenőleg érdeme az, hogy a jelenségek megfigyelésében és rögzítésében egyáltalában nem dogmatikus. Nem egy sajátossággal kapcsolatban megállapítja azt a ma is érvényes tételt: a csángó nyelvjárás „annyira ingadozó, hogy nem csak egy helység lakói, hanem ugyanazon egy személy is; nemcsak más-más, hanem

<sup>24</sup> Feltűnő, hogy Ballagi a klézseiekkel kapcsolatban jellegzetes „pejpes beszéd”-ről emlékezik meg, holott megfigyeléseink szerint köztük az *sz-ez*és ma már csak szórványosan hallható; s igazában az egy községgel északabbra fekvő Nagypatak nyelve tekinthető csak *sz-ez*őnek.

<sup>25</sup> I. h. 14—5.

<sup>26</sup> Magyar Nyelvészet I, 232.

<sup>27</sup> Ezekre nézve l. a beköszöntő «Mit akarunk?» cikket (Nyr. I, 1—3).

<sup>28</sup> A moldvai csángó-nyelvről: Nyr. III, 1—6, 49—54.



ugyanazon egy szóban is mind a két kiejtést használja”.<sup>29</sup> Az újgrammatikusoknak kivétel nélkül hangtörvény-felfogásával szemben Szarvas tehát már fejlettebb nyelvjáráskutató elveket követ. Újszerű abban is, hogy népryelvi vizsgálódását nem tartja öncélúnak, azaz nem elégszik meg a nyelvi jelenségek pusztá megállapításával és magyarázatával, hanem a nyelvi tények alapján a csángóság eredetét és nyelvjárási kapcsolatait is igyekszik tisztázni. Szarvas dolgozatának mintegy felét a moldvai csángó és a székely nyelvjárás egyezéseinek, közös sajátságainak kimutatása teszi. Ezzel kapcsolatban megfigyelése szerint feltűnő, hogy „egy a többi magyarságtól annyira távol eső s geographiailag is elzárt nép nyelve aránylag oly kevés sajátságot tüntet fel”.<sup>30</sup> A csángó és a székely nyelvjárás összefüggéseinek részletes kimutatása után a csángóság eredetére vonatkozó nézetét a következőképpen foglalja össze: „Tartsa bár tehát a történetírás a csángó népet besenyő, kun, vagy akár hun maradékoknak, hanem a nyelv eltagadhatatlan tényei azt az egyet kétségtelenné teszik, hogy bármikor szakadtak is el egymástól, de a székely néppel hajdanában egy fajt, egy családot képeztek.”<sup>31</sup> Szarvas e megállapításában éppen nyelvi tények alapján Imets történeti vélekedésével némi ellentétben a székelység és a moldvai csángóság közös eredete mellett foglal állást.

Szarvasnak, kora e nagytekintélyű nyelvtudósának ez a vélekedése, úgy látszik, nagy hatással volt az utána e kérdéssel foglalkozó nyelvészekre is. Alkalmassint ennek tulajdonítható, hogy MUNKÁCSI BERNÁT<sup>32</sup> a moldvai és a keleti székely nyelv helyszíni tanulmányozása alapján írt nagyobb terjedelmű monográfiájának bevezetésében már teljesen Szarvas szellemében előlegezi a maga tudományos következtetéseit. Miután felsorolja a csángó névvel illetett magyar nyelvű néprészeket (hétfalusi, gyimesi, szeretvölgyi és bukovinai csángók), már ilyen határozottan ír: „A nyelvjárási adatok figyelembevételével kétségtelen tény, hogy mindnyájan egy főbb nyelvjárásnak, a székelynek külön ágazatai; de mi ezután azon kiváló speciálisabb jegyeket illeti, melyek őket mint alfajokat bélyegzik, ezek tekintetében a legjobb akarat mellett sem fogunk semmi közösséget megállapíthatni.”<sup>33</sup>

Munkácsi nyelvjárásstudmánya természetesen nem is e, Szarvas eredményeivel megegyező véleménye miatt jelentős, hanem abból a szempontból, hogy e tanulmány rajzol először a csángó népryelvről a nyelvi jelenségek minden körére kiterjedő, részletes képet.<sup>34</sup> A hangrendszer általános saját-

<sup>29</sup> I. h. 1—2. — Ezt ugyan a „szibiláló kiejtés” tárgyalásakor írja, de azután alább több ilyen kiejtésbeli váltakozó használatra utal.

<sup>30</sup> I. h. 6.

<sup>31</sup> I. h. 54.

<sup>32</sup> MUNKÁCSI 1880 nyarán KÚNOS IGNÁCCal együtt „egy hónapi fáradságos gyalogatást tett meg a keleti székelységben s a moldvai csángótelepeken végig”; a kutatóknak „... . kelletlenül csekélyebb anyagi eszközökkel rendelkezvén nemcsak a gyaloglás fáradságmaival, hanem valóságos nélkülözésekkel kellett küzdeniök” (Nyr. IX, 444). Útjuk nyelvészeti megfigyeléseit MUNKÁCSI tette közli. «A moldvai csángók nyelvjárása» címen (Nyr. IX, 444—55, 481—93, 529—33, X, 101—7, 149—58, 199—205). KÚNOS e kutatásról csak két útirajz szerű cikket írt (vö. SZINNYEI, Magyar Írók VII, 500).

<sup>33</sup> Nyr. IX, 444—5.

<sup>34</sup> Sajnos, nem ismerjük Munkácsiék útirányát. Bár Munkácsi dolgozatában „a moldvai csángóság összes vidékeinek feltűnő nyelvi sajátságait” igyekezett egybefoglalni, úgy látszik, hogy átfogó képe csak az északi- és a déli-csángó települések nyelvének ismerete alapján készült. A Tázló és a Tatros mentén aligha járhatott, sőt úgy látszik, hogy az egyébként is az északi csángósághoz tartozó Ploskucént kivéve a Szeret balpartján levő településeket sem látogatta meg.

ságainak szemléje után, külön a magán- és külön a mássalhangzórendszer egyes jelenségeit, az asszociatív kapcsolatokból adódó módosulásait vizsgálja behatóan. Alaktani leírása már sokkal hézagosabb; különösen az ige- és névragozásra vonatkozó megfigyeléseket keveselhetjük. Annál bőségesebb azonban a jelentéstani rész, valamivel elnagyoltabb a mondattani kérdések tárgyalása. Munkácsi fejtegetéseinek korabeli újszerűségét az adta meg, hogy ő vizsgálatait során már nemcsak a székely, meg más magyar nyelvjárások köréből idéz összehasonlító példákat, mint Szarvas tette, hanem tekintetbe veszi a nyelvemlékek, sőt a rokonyelvek tanulságait is. S ha e tekintetben nyelvtörténeti ismereteinknek ma már természetszerűen fejlettebb szintjéről megállapításait csak kellő bírálat után és helyell-közzel csak módosítva fogadhatjuk is el, kétségtelen, hogy csángó nyelvjárás monográfiája a korabeli né nyelvkuatás viszonylatai között mind teljesség, mind tárgyalás-módja újszerűsége szempontjából nagy lépésekkel vitte előre a moldvai csángó nyelvre vonatkozó ismereteinket.

Munkácsi helyszíni tanulmányozása és közzétett dolgozata után több mint két évtizedig nem járt magyar nyelvjáraskutató a moldvai csángó-magyar telepeken. 1900-ban és 1901-ben azonban RUBINYI MÓZES két nyáron nyelvjárás-tanulmányozás céljából mintegy két hónapot töltött a moldvai magyarok között. Ő az első nyelvész, akinek útírányát is eléggé pontosan ismerjük, helyesebben róla tudjuk azt, hogy bizonyosan milyen moldvai magyar telepeken fordult meg.<sup>35</sup> Rubinyit nyilván Szarvas rövidebb és Munkácsi terjedelmesebb csángó nyelvjárás tanulmányának hiányai, nyitva maradt kérdései indíthatták kutatóútjára. Mindkét előtte járó nyelvész ugyanis csak nagy vonásokban rajzolt képet a csángó nyelv korukbeli állapotáról; szókincs-gyűjtésre egyik sem fektetett súlyt. Szarvast különben a nyelvészeti célkitűzések túl a csángóság eredetének kérdése is izgatta, Munkácsi meg a nyelvtörténeti szempontok alkalmazásával a korabeli nyelvre vonatkozó minél teljesebb anyagközlés és rendszerezés lehetőségét csökkentette.

Mindkét előtte kutatóval szemben Rubinyi a leíró szemléletű tárgyalás-módot választotta.<sup>36</sup> E tárgyalásmód előnyei és hátrányai nyilvánvalóak. Egy-

<sup>35</sup> Ezt részben az első útjáról készített „úti jegyzetek”-ből, részben pedig beszámoló-jához mellékelte térképvázlatából látjuk (Az igazi csángóknál: Erdély IX, 101—8 és Nyr. XXXI, 82. l. után). Minthogy azonban második útja alkalmával saját megjegyzése szerint a magajárta ösvényen haladt (Nyr. XXXI, 1), két nyelvészeti beszámolója az első útjáról készített jegyzetekben felsorolt települések nyelvállapota alapján íródhatott. RUBINYI ezek szerint a következő csángótelepeken töltött hosszabb-rövidebb időt: Klézse, Forrófalva, Nagypatak, Rekecsun, Gyoszeny, Bogdánfalva, Lujzi—Kalagor, Száskút (Poncseszt), Szabófalva, Pildest (Kelgyeszt), Korhána, Traján (Újfalu), Ploskucén, Valeni, Teckány. — RUBINYI kutatása sem terjedt tehát ki az egész moldvai magyarságra, mert hiszen térképén a Tázló mentéről példásul csak Teckánt jelzi (itt is alkalmásint a Szerbek—Sirbi nevű települést kell érteni), a Tatros melléki tekintélyes magyarságot pedig egyáltalában nem vonta be kutatása körébe. Úgy látszik, hogy a Szeret mindkét oldalán is csak egy néhány jelentősebb községet látogatott meg. Kétségtelen például az, hogy ott csak Gyoszenben és az azóta elrománosodott Valeniben végzett jelentősebb megfigyeléseket. Második útjáról különnyomatban is megjelentetett tőle az Erdélyi Kárpát Egyesület egy, nyelvészeti szempontból azonban teljesen érdektelen, hangulatoskodó és elfogult útírajzot (Csángóország, Kolozsvár, 1902. 19 l., kny. az Erdély Népei V, 1—6. l-ről).

<sup>36</sup> Eredményeit a következő két tanulmányban foglalta össze: Adalékok a moldvai csángók nyelvjárásához: Nyr. XXX, 57—65, 109—16, 170—82, 227—35. — Újabb adalékok a csángók nyelvjárásához: Nyr. XXXI, 1—7, 82—7, 143—8, 202—8. Második közleményéhez térképvázlatot is mellékelte; a vázlaton szereplő csángó-

részt e módszer a megfigyelt nyelvi jelenségeket minden történeti előzménytől független, egységes rendszerbe igyekszik foglalni, s törekszik mentesíteni magát attól a veszedelemtől, hogy a nyelvi tények történeti magyarázatában bekövetkező nézetváltozások esetén a leírás rendszere magától essék szét. Másrészt viszont az ilyen szemléletű tárgyalásmóddal egymás mellé kerülnek olyan nyelvi jelenségek is, amelyeket történeti szemlélettel más-más jelenségcsoportba kellene sorolnunk. Nyilvánvaló azonban az is, hogy mint minden leíró szemlélettel dolgozó népnyelvkutató, Rubinyi sem tud teljesen szabadulni attól a kísértéstől, hogy hol az irodalmi nyelvre, hol meg a régiségbeli adatokra ne legyen tekintettel. Mentségére mondhatjuk, ezt meg nem tenni valóban nagyon nehéz.

Rubinyi leíró szemléletű előadásában természetesen elsősorban a korabeli csángó hangképzés jellegzetességeit rendszerezi. Bár újabb kutatásaink alapján rendszerezése természetesen bővíthető és módosítható, éppen az, hogy megfigyeléseiben láthatóan őrizkedik az újgrammatikus dogmatizmustól, sok átmeneti hangra, hangárnyalatra is rátereli a figyelmet. Hangsúlyozza, hogy „adatait egy szálíg maga gyűjtötte”, az előtte járók adatait csak „újrahallás után” használta fel. Ebben ez vezetete — mondja némi túlzással —, hogy a románok közé ékelt csángók nyelve napról napra változik, úgyhogy sokszor a húsz év előtti adatok teljesen hibásaknak tűnnek fel. Rubinyi tanulmányának ez a beszélt nyelv minden változatára ügyelő jellege sokszor már túlzásba is csapott, s így kihívta a szilárdabb alapokra építeni szerető történeti nyelvészemléletű kutatóknak helyel-közzel jogos, nemegyszer azonban túlzó ellentmondását.<sup>37</sup>

Nem lehet feladatunk e futó szemle során Rubinyi két csángó tanulmányának nyelvészeti eredményeit az előbbi általános megjegyzéseken túl is részletesen taglalni. Annyit azonban meg kell állapítanunk, hogy elsősorban a hangképzésre vonatkozó megfigyeléseit kell majd újlag szemügyre vennünk, hogy lehetőség szerint állást foglalhassunk az e téren közte és Wichmann György között felmerült, meglehetősen elfajult vitában. A hangtani megfigyelések érdekességein túl, Rubinyi tanulmánya főként az ige- és névragozás terén nyújt sok újat, tehát éppen azon a területen, amellyel mind Szarvas, mind pedig Munkácsi tanulmánya nagyon mostohán bánt. A közleményeit kiegészítő két szógyűjtemény Petrás közlései óta először foglalja szótárszerű rendbe a csángó tájszók legérdekesebbjeit. Megjegyezhetjük azonban, hogy a jelentésmeghatározások közül nem egy (egyebek mellett a román nyelv nem ismerése miatt is) kétségtelenül téves.

településekert RUBINYI kétségtelenül meglátogatta. Vázlata azonban még ebből a szempontból is hiányosnak tetszik. — Ezekon kívül közzétett még néhány csángó levelet is (Csángó nyelvemlékek : Nyr. XXXIV, 415—23). Rubinyi csángókkal való foglalkozásának teljes ismeretéhez hozzátartozik annak megemlítése is, hogy századeleji kutatóútja után még évtizedekkel is értékelő és bíráló megjegyzésekkel kísérte a csángóságra vonatkozó újabb nyelvjárási, történeti és néprajzi munkákat. L. erre vonatkozólag tőle a következő cikkeket : Újabb csángó följegyzések : Nyr. LX, 73. — Újabb csángó adalékok : Nyr. LXII, 110—2. — Adalékok a csángók múltjához és jelenéhez : Nyr. LXIV, 119—24 (Ezek az ismertető-értékelő cikkek Csűry Bálint, Domokos Pál Péter és Veress Endre alább tárgyalt, illetőleg hivatkozott dolgozataira, útirajzaira vonatkoznak).

<sup>37</sup> A vita Wichmann-nak a moldvai csángó *tš, s, z, š* és *ž* hangtörténetéről írt alapos tanulmányával indult meg (NyK. XXXVII, 149—63 és XXXVIII, 265—6). Hozzászólt a vitához Rubinyi védelmében SIMONYI ZSIGMOND is (NyK. XXXVIII, 26—8). RUBINYI válaszáat l. NyK. XXXVIII, 257—65 és Nyr. XXXVII, 466).

6. Mikor a csángó népnyelvkutatás eddig a pontig eljutott, önként kínálkozott, hogy a helyszíni népnyelvkutatáson túl az összehasonlító nyelvjáráskutatás segítségével újlag szót ejtsenek a csángóság eredetének nyelvi alapon történő meghatározásáról is. Az előzőkben láttuk, hogy e tekintetben Szarvas és Munkácsi nagyjában egy véleményt fejtett ki. Hozzátehetjük, hogy lényegében e véleményhez csatlakozott Rubinyi is. Munkácsi később WEIGAND GUSZTÁV nyomán<sup>38</sup> indulva, a kun eredetetés lehetőségét vitatta.<sup>39</sup> A modern összehasonlító népnyelvkutatás szempontjainak alkalmazásával, a csángóság eredetkérdésében a kezdeményező lépést azonban HORGER ANTAL tette meg azzal, hogy a csángó népről, és a csángó név eredetéről írt alapos tanulmányában<sup>40</sup> Szarvas után elsőnek vetette össze a csángó népnyelvi kutatások addigi adatait a székely nyelvjárásokból ismert jelenségekkel. E nyelvjárásösszehasonlító munka eredményeképpen kimondta azt a Szarvas megfigyeléseivel is egyező tételt, hogy legfeljebb két-három székely nyelvjárási sajátság nincs meg a moldvai magyar nyelvjárásban. „E nyelvjárás tarka-barka képen tehát jóformán minden székely nyelvjárás rajtahagyta a maga nyomát, amit csak úgy lehet magyarázni, hogy évszázadok óta s a Székelyföldnek minden zugából szállingóztak kisebb-nagyobb székely csoportok Moldovába, s ez újabb meg újabb jövevények nyelvi hatása a míg egyrészt lassanként elhomályosította az eredeti nyelvjárás képét, másrészt állandóan közreműködött a nyelvjárás mai képének kialakításában”.<sup>41</sup> Noha HORGER később is, a magyar nyelvjárásokról írt összefoglaló munkájában a csángó nyelvjárással kapcsolatban kissé óvatosabban azt vallotta, hogy néhány, a székely nyelvjárásoktól elütő sajátság ellenére sincs okunk a moldvai magyar nyelvjárást teljesen elválasztani a székely nyelvjárásterülettől, az eredet kérdésében — úgy tetszik — hajlott KARÁCSONYI JÁNOSnak a moldvai csángók szerelmi származásáról szóló nézete felé<sup>42</sup> — különösen azután, hogy LOSONCZI ZOLTÁN részletes összehasonlító nyelvjárás tanulmányában nyelvészeti szempontból is meggyőzőnek látszó bizonyítékokat sorolt fel a csángók szlavóniai származására nézve.<sup>43</sup>

7. A századfordulóig a moldvai népnyelvet tanulmányozóknak és a csángó eredetkérdést vizsgálóknak mind részük lehetett abban, hogy a külföldi kutatók figyelme is ráterelődött a moldvai csángók oly érdekes, minden magyar nyelvjárástól annyira különböző nyelvére. A finnugor kutatásban és saját nyelve vizsgálatában, a finn nyelvjárások megismertetésében világviszonylatban is oly jelentős finn nyelvtudomány hatalmas lépéssel vitte előre a csángó nyelvjáráskutatást is. A finnugor összehasonlító nyelvtudomány területén cseremisz és zürjén kutatásai révén akkor már híres WICHMANN GYÖRGY 1906. október 31-től 1907. március 24-ig, tehát csaknem öt hónapig gyűjtött az északi-csángó településterülethez tartozó Szabófalván. Látnivaló,

<sup>38</sup> Der Ursprung der s-Gemeinden: Neunter Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig. 1902. 131—7.

<sup>39</sup> A moldvai csángók eredete: Ethn. 1902. 433—40 és ugyanez németül: KSz. 1902. 245—53. — A vitába MELICH JÁNOS is beleszólt: A moldvai csángók eredetéhez: Ethn. XIV, 52—4. — MUNKÁCSI válasza i. h. 54—6.

<sup>40</sup> A csángó nép és csángó név eredete: Erdélyi Múzeum XXII, 65—80, 125—37.

<sup>41</sup> I. h. 127.

<sup>42</sup> A moldvai csángók eredete: Századok XLVIII, 545—61.

<sup>43</sup> A moldvai csángók eredetéről: Nyr. XLIV, 13—20, 60—6. — E felfogást Simonyi is elfogadta (Nyr. XLIX, 37).

hogy már időben is legtöbbet Wichmann tartózkodott a moldvai csángók között. Ha ehhez még hozzászámítjuk, hogy csaknem teljes idejét egyetlen pont, Szabófalva kutatására szentelte, megfigyelési lehetőségeinek alaposságára nézve is kétségtelenül mindaddig őt kell a legkedvezőbb külső feltételek között dolgozó kutatónak tartanunk.

Mélyreható gyűjtése alapján kiadott jelentéseiből, közleményeiből megállapíthatjuk, hogy Wichmann kettős nyelvészeti céllal indult a csángók közé; egyrészt rendszeres szókincsgyűjtéssel minél gazdagabb szótári anyagot akart összehordani, másrészt meg történeti alapon ki akarta dolgozni az északi-csángó nyelv hangtanát. Úgy látszik, emellett szándékában volt a csángó alaktan egyes részeinek történeti szemléletű kidolgozása is, mert a szókincs-gyűjtés során Simonyi Zsigmond történeti alakтана alapján a fontosabb alaktani jelenségeket is kikérdezte. Szövegközlései azt bizonyítják, hogy nem hanyagolta ugyan el a mondattani jelenségek megfigyelését sem, de aligha tartozott céljai közé a csángó nyelv mondattanának történeti alapon való tárgyalása. Ez akkor még különben is összefoglaló magyar történeti mondat-tan hiányában a legnehezebb feladatok közé tartozott volna.<sup>44</sup>

Kevés népnyelvkutató célkitűzése valósult meg olyan teljesen, mint a Wichmanné. Bár a még hosszabbra tervezett szabófalvi időzését az 1907 márciusában kitört romániai parasztforrongások miatt március végén hirtelen félbe kellett szakítania, életében megjelent, illetőleg halála után közzétett anyaga célkitűzései szinte hiánytalan teljesülését mutatja. Wichmann munkássága több vonatkozásban is jelentős a csángó népnyelvkutatás szempontjából. Mindenekelőtt csángó hangtani feldolgozásaiban ő alkalmazta először a magyar nyelvjárások vizsgálatában a jelenségmonográfiai módszert, azaz egy-egy hangtani jelenségcsoport monografikus vizsgálatának módszerét. Feldolgozásaiban<sup>45</sup> a magyar hangtörténet és a nyelvjárás kutatás adatait is ő használta fel addig a legkörültekintőbben. S ha nyelvészeti dogmatizmustól nem teljesen ment eredményei közül egyikén-másikon túl is léphet majd a természetszerű tudományos haladás, csángó kutatásának legjelentősebb, nyomatásban csak halála után néhány, gyűjtőútja után éppen harminc évvel megjelent eredményei, északi-csángó szótára a csángó népnyelvkutatásnak mindenkor legkiemelkedőbb termékei között foglal helyet. E szótár nem szoros értelemben vett tájszógyűjtemény, hanem olyan, az egész szókincsre kiterjedő rendszeres szókincstanulmány, amely az északi-csángó nyelvjárást mint önálló nyelvi egységet tekinti, tehát az északi-csángó nyelvjárás szókincsének

<sup>44</sup> WICHMANN mondattani közleményei nem jelentek meg, s kéziratai közt sincs effélének nyoma. Célkitűzéseire, gyűjtött és feldolgozott, illetőleg feldolgozatlanul maradt anyagára nézve l. CSÚRY BÁLINT, Wichmann György északi-csángó hagyatéka: MNy. XXXII, 281—7 és az ott idézett irodalmat.

<sup>45</sup> WICHMANN csángó közleményei a következők: A moldvai csángó magánhangzók történetéből: Nyr. XXXVII, 193—202, 241—9, 303—14. — A moldvai csángó más-salhangzók történetéből: MNy. IV, 160—7, 208—16, 295—307, 394—400, 457—62. — A *tš*, *s*, *z*, *š* és *ž* hangok története a moldvai csángó nyelvben: NyK. XXXVII, 149—63, XXXVIII, 265—6. — Zum Stufenwechsel im Ungarischen: FUF. VII, 31 kk. — CSÚRY BÁLINT, Wichmann György északi-csángó hangtanának kiadatlan részei: MNy XXXV, 73—87, 137—43. — Kétségtelenül legfontosabb azonban nagy csángó szótára: YRJÖ WICHMANN'S Wörterbuch des Ungarischen moldauer Nordcsángó- und des Hétfaluer Csángódialektes nebst grammatikalischen Aufzeichnungen und Texten aus dem Nordcsángódialekt herausgegeben von BÁLINT CSÚRY und ARTURI KANNISTO. Helsinki, 1936. XV + 219 l. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae IV.).

minél teljesebb gyűjteményét igyekezni adni. Wichmann szótárának nagy érdeme az is, hogy a szókincs elemeit nem szakítja ki a népi élet összefüggéseiből. Ez abban mutatkozik meg, hogy szótárában lépten-nyomon találkozunk az egyes címszók alatt a tárgyi és szellemi néprajzi jelenségek kapcsolataira utaló jegyzetekkel. Wichmann adatainak zöméhez ugyan kérdező módszerrel jutott, de közvetlen (passzív) megfigyelő módszerrel gyűjtött anyaga is jelentős. A szókinest tanulmányt teljessé tevő példamondatait, szövegeit is kétségtelenül ez utóbbi eljárással gyűjtötte.<sup>46</sup>

Az eddigi kutatókkal szemben jelentős újítása Wichmannnak az is, hogy lejegyzéseiben nem a magyar néprajzkutatók ún. nagyolt, akkorában még meg sem állapodott hangtani lejegyzési rendszerét alkalmazta, hanem a Finnugor Társaság jóval pontosabb, bár bonyolultságában fonetikus dogmatizmusra csábító hangjelzésével élt. E cseremiszi és zürjén kutatásaiban is használt hangjelzés alkalmazásával Wichmann a csángó hangjelenségek apró finomságainak minél pontosabb rögzítésére törekedett.

Van azonban Wichmann munkásságának bizonyos egyoldalúsága is. Az addigi kutatók egyébként teljesen valószínű nézetét elfogadva, WICHMANN a moldvai csángó-magyar települesterület legezárta, újabb székely betelepülőkől legkevésbé befolyásolt részének, az északi-csángó csoportnak csak egy pontját vizsgálta meg, és ott is jobbra egyetlen egy jól kiválasztott nyelvmestertől gyűjtött. A déli-csángók nyelvére nézve csak egy napos bákói tartózkodása alkalmával jegyzett le két esetlegesen elébe kerülő déli-csángótól valamelyes összehasonlító anyagot. Nem csodálható tehát, hogy ez egyoldalú alapossággal gyűjtött anyag feldolgozása alkalmával pusztán egy ponton tett megfigyelései alapján főként a csángó réshangok és afrikáták néhányának kérdésében ellentétbe került Rubinyi sokkal nagyobb területre vonatkozó, bár természetesen kevésbé elmélyülő gyűjtés alapján megfogalmazott fejtegetéseivel. A vita sem akkor, sem azóta nem dőlt el, s a szóban forgó jelenség a későbbi kutatók számára nyílt kérdés maradt.<sup>47</sup>

**8.** Az elmondottakból kétségtelenül kiviláglik, hogy a csángó nyelv-járás kutatás élén teljességében közzétett gyűjtése, megfigyeléseinek és feldolgozásának alapossága révén a finn Wichmann jár. Némi meglepéssel állapíthatjuk azonban meg, hogy Wichmann feldolgozásainak zöme magyar szakfolyóiratokban magyarul jelent meg, s német bevezetéssel, értelmezéssel és magyarázatokkal ellátott szótára szerkesztéséből, hagyatéka kiadatlan részének közzétételéből derekasan kivette részét az újszerű magyar néprajzkutatás legkiemelkedőbb alakja, CsÚRY BÁLINT is.

Mikor ugyanis Wichmannnak 1932-ben bekövetkezett halálával hagyatéka gazdátlan maradt, a helsinki Finnugor Társaság húsz éves kiadó tervébe éppen azért iktathatta be a Wichmann-hagyaték kiadatlan csángó részének megjelentetését is, mert több esztendei helyszíni kutatómunkája révén az 1910—1932 között Kolozsvárt tanárkodó Csúry volt a csángó néprajz legalaposabb ismerője, leghivatottabb bűvára.

CsÚRY 1928—1931 között négy nyári szünidejének egy részét néprajzi anyaggyűjtés céljából a moldvai magyarság közt töltötte. Amennyire kiadott, bár, sajnos, csak népszerűsítő jellegű úti jegyzeteiből, személyes beszélgetésből,

<sup>46</sup> Ezekre nézve l. CsÚRY, MNy. XXXII, 286.

<sup>47</sup> E kérdésre nézve l. HORGER, A magyar nyelvjárások. Bp., 1934. 33. — LAZICZUS, Bevezetés a fonológiába. Bp., 1932. 43—4.

illetőleg helyszíni tapasztalataimból tudom, úgy látszik, Csűry a moldvai csángó-magyar területnek főként a Bogdánfalva vidéki déli-csángó részén végzett megfigyeléseket. Gyűjtött anyagának legnagyobb része is alkalmasint Bogdánfalváról való. Célkitűzése és módszere nagyjában hasonlított a Wichmannéhoz. Ő is elsősorban a szókincsyűjtésre fektette a fősúlyt. Miközben középiskolai elfoglaltsága mellett hatalmas Szamosháti Szótára két kötetének kéziratát dolgozta ki, nyáron, pihenés-, illetőleg változatossággéppen újabb gyűjtéssel hordta össze egy déli-csángó szótárhoz az anyagot. Mikor aztán Wichmann szótárát sajtó alá rendezte, látta, hogy a Wichmannéhoz hasonló célú és módszerű déli-csángó szótára elkészülése után tisztán áll majd előttünk a déli- és az északi-csángó nyelvjárás egymáshoz való viszonya is (MNY. XXXII, 286).

A csángó szókincsyűjtés Csűrynél is a szó-, illetőleg alaktani kérdések iránt való bensőséges érdeklődéssel járt együtt. Minthogy az eddigi kutatók, főként Wichmann, hangtani kérdésekkel foglalkoztak, Csűry elsősorban a mind ez ideig csak nagyon hézagosan ismert csángó alaktan jelenségmonográfiákban való feldolgozására gyűjtött anyagot igyekezett közzétenni. Ilyen célból a csángó igeragozásról kidolgozott és közzétett mintaszerű alaktani tanulmánya a Wichmann hangtani dolgozatainak méltó kiegészítője.<sup>48</sup> Emellett a moldvai csángó kicsinyítőképzőkről, a csángó és a székely hanglejtés összefüggéseiről, valamint a csángó Miatyánk nyelvtörténeti tanulságairól írt megfigyelései és más cikkei<sup>49</sup> is elárulják, hogy Csűry a déli-csángó nyelvi jelenségeket is olyan monográfiaszerűen szándékozott feldolgozni, mint amilyeneknek a szamosháti nyelvjárással kapcsolatban egész sorát adta ki. Mikor e monográfiái mellett utalunk a csángó nyelvről írt cikkecskéire, a bogdánfalvi növényneveket magabafoglaló értékes közleményére és a moldvai magyarok néprajzáról írt vázlatyszerű összefoglalására, illetőleg jegyzeteire,<sup>50</sup> felemlítettük ugyan mindazt, ami Csűrytól nyomtatásban hozzáférhető, de még mindig nagyon keveset ahhoz a nyersanyaghoz képest, amely Csűry jegyzetfüzeteinek, cédulaanyagának, illetőleg déli-csángó szótára (MNY. XXXII, 286, MNY. III, 29) elkészült részének elpusztulásával a csángó nyelvjáráskutatás és az egész magyar nyelvtudomány pótolhatatlan veszteségé-ként feldolgozatlanul maradt.<sup>51</sup>

<sup>48</sup> A moldvai csángó igealakok: MNY. XXVIII, 22—30, 148—54, 256.

<sup>49</sup> A moldvai csángó kicsinyítő képzőkről: MNY. XXVIII, 300—1. — A székely és csángó mondashanglejtés: MNY. XXVI, 249—54. — A csángó Miatyánk: MNY. XXXVI, 170—2. — Szántóka: MNY. XXVIII, 114—5. — L. még tőle A moldvai magyarok közt. (Szathmáry Balázs álnéven). Napkelet VIII, 843—7, és Útibenyomások a moldvai magyar testvérek (csángók) közt. Debr. Szemle VIII, 21—55.

<sup>50</sup> Egy és más a moldvai csángók nyelvéről: Pásztorút XXI, 140—1. — Növénynevek Bogdánfalváról: MNY. XXIX, 249—51, 316—21. — Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról: Erdélyi Múzeum XXXV, 155—76 és kny. Erdélyi Tudományos Füzetek 27. sz.

<sup>51</sup> 1941-ben bekövetkezett váratlan halála után jegyzetanyaga, illetőleg a csángó szótár elkészült része Debrecenben élő özvegye és fia őrzetében maradt. BÁROZI Géza szíves levélbeli közléséből megdöbbenéssel értesültem arról, hogy a kéziratot anyag Csűry nagyértékű nyelvészeti könyvtárával együtt 1944 őszén Debrecenben elpusztult. — A teljesség kedvéért szükségesnek tartom itt megjegyezni, hogy közvetlenül Csűry halála után szó volt a déli-csángó szótár munkálatainak folytatásával kapcsolatban arról, hogy e munka elvégzésére magam — mint Csűry egyik csángó útján kísérője — kapok megbízást. Mint sajnálattal látható, e terv ilyen vagy más formában való kivitelének előttem egyébként ismeretlen okokból való elhalasztása helyrehozhatatlan következménnyel járt.

Ha CsűRY csángó kutatásának jelentőségét akarnók jellemezni,<sup>52</sup> szinte teljes egészében ismételnünk kellene azokat a megállapításokat, amelyeket Wichmann csángó kutatásainak jellemzéseként éppen CsűRY fogalmazásának felhasználásával előbb elmondtam. A kettejük munkájának módszere között mégis volt valamelyes különbség. CsűRY is inkább csak egy ponton, Bogdánfalván dolgozott, s nyelvtani anyagát ő is egy gondos körültekintéssel választott nyelvemestertől kérdezte ki, mégis — mint egyik útján útítarsa — helyszíni megfigyelés alapján is mondhatom: a természetszerűen legkönnyebben ilyen kérdezőmódszerrel gyűjthető alakokat passzív megfigyelés során szerzett nagyon jelentős nyelvi anyaggal egészítette ki, illetőleg ennek alapján ellenőrizte. E tekintetben tehát igyekezett kiküszöbölni Wichmann egy nyelvemesterre támaszkodó gyűjtőeljárásának egyoldalúságát.

CsűRY kutatómunkájának a harmincas években közzétett eredményei azonban sok vonatkozásban ösztönzőleg hatottak. Már 1933 nyarán BALOGH ÖDÖN a Bákó megyei Csügésen a moldvai magyar települések legnyugatabbikán, a Csík megyei csángó települések közvetlen szomszédságában végzett kutatómunkája során jelentékeny szókincsanyagot gyűjtött, anyagát azonban CsűRY tanulmányához igazodó címmel és a tőle látott feldolgozási módszerrel rajta kívül álló okokból csak jóval később tehette közzé.<sup>53</sup> A néprajzi leírásokba belefoglalt fonetikus lejegyzésű szókincsanyag és egy ugyancsak fonetikus lejegyzett népmese mellett figyelemre méltó Balognak e leírását kiegészítő szójegyzéke.<sup>54</sup> E terjedelmes szóközlés nemcsak adatainak gazdagsága, de feldolgozási módszere szempontjából is jelentős, mert gondos szófejtési utalások kíséretében kimutatja a csügési magyar nyelvből lejegyzett szókincs román elemeit is. Rubinyi sokkal kisebb terjedelmű és etimológiai hivatkozásokat nem tartalmazó közlése, valamint Wichmannak pusztán az egybevetetőségre rámutató szóutalásai után ez már jóval fejlettebb kísérlet a román—magyar nyelvi kölcsönhatás egy település magyar szókincsében mutatkozó mértékének megállapítására.

Nemcsak Baloghra hatott ösztönzőleg CsűRY csángó kutatómunkája, illetőleg az ennek eredményeiből megjelentetett néhány közlemény. Magamat is a CsűRYval való személyes kapcsolat és az ő csángó közleményeinek ösztönző hatása indított el a csángóság iránti tudományos érdeklődés útján. Ilyen irányú érdeklődésem kezdeti szakaszában azonban keveset tettem, keveset tehettem a már akkor megsejtett nagy feladatok érdekében. Különben is 1940 előtt, az akkori kedvezőtlen belpolitikai légkörben számomra mindössze három ízben kínálkozott alkalom csángó nyelvi megfigyelésekre. Először 1930-ban,<sup>55</sup> még egyetemi hallgató koromban CsűRY megtisztelő felszólítására elkísértem őt második csángó kutatóútjára. Akkor Bogdánfalván gyűjtött CsűRY. Munkája során főként a kérdés fáradalmaitól mentesítettem őt. Jegyzeteim is készültek, ezeket azonban előzetes megállapodásunk értelmében sohasem használtam fel. Másodszor 1935 nyarán a Iasi-ban rendezett román nyelvтанfolyamról néhai CSUTAK VILMOS és néhai PÁLFY MÁRTON

<sup>52</sup> Elismerőleg szolt róla RUBINYI is (Újabb csángó följegyzések: Nyr. LX, 71—3).

<sup>53</sup> Néprajzi jegyzetek a csügési magyarokról: Erdélyi Múzeum XLVII, 29—46.

<sup>54</sup> Csügési szójegyzék: i. h. 428—46. — E két közlemény az első dolgozat címevel kny.-ban is megjelent az Erdélyi Tudományos Füzetek 136. számaként.

<sup>55</sup> A Bolyai Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézete 1949-től folytatott kutatómunkájáról már előbb közölt beszámolómba első moldvai utam évszámaként tévesen került be 1930 helyett az 1929-es évszám (vö. MNy. XLIX, 509). Ezt most itt helyesbíttem.



társaságában látogattam el az északi-csángó települések közé tartozó Szabófalvára, Wichmann gyűjtőhelyére. Helyszíni kutatásunkat azonban egy, szinte megérkezésünk pillanatában értesített csendőrőrmester akadályozta meg. Ez felsőbb rendelkezésre hivatkozva, megjelenésünkkel kapcsolatban jegyzőkönyvet vett föl, s azután arra kötelezett, hogy a legközelebbi vonattal hagyjuk el a falut... Ez alkalommal csak néhány mondatot jegyezhettem le. Ezt jellemző esetként már azért is el kellett mondanom, hogy az 1949-től folytatott kutatásunkkal kapcsolatos tapasztalataim közlése alkalmával érzékeljük az *akkor* és a *most* lefolyt csángó kutatás politikai légköre és lehetősége közti különbséget. E két alkalmon kívül még egy ízben volt lehetőségem csángó népnyelvi adatokat lejegyezni. 1937 tavaszán ugyanis elvetődött Kolozsvárra egy, a legdélekeletibb moldvai székelyes csángó településről, a Gajcsánához tartozó Magyarfaluból származó csángó legény. Minthogy akkoriban már teljesen lehetetlen volt a moldvai magyarok között helyszíni kutatást végezni, meg kellett ragadnom ezt az alkalmat is, hogy valamelyes csángó népnyelvi anyagra legalább így tegyünk szert. MÁRTON GYULÁVAL együtt Csúrynek akkor már megjellett igeragozási paradigmáihoz összehasonlító anyagként kikérdeztük a megfelelő ige-mintaszókat. Bármilyen csekély volt is az ez alkalommal lejegyzett anyag, a legutóbbi évekig mindössze annyit ismertünk e legdélekeletibb, teljesen magyar csángó település nyelvéből.<sup>56</sup>

9. Habár az újabb csángó nyelvföldrajzi kutatás tisztázta a többi csángó település mellett Magyarfalunak is a csángóságon belüli nyelvjárási helyzetét, hogy e falu népnyelvéből ma már terjedelmes szöveganyaggal is rendelkezünk, az nem az erdélyi kutatók, hanem HEGEDŰS LAJOS érdeme. Az ő moldvai csángó szövegeket közlő kötete<sup>57</sup> a csángó nyelvjáráskutatás történetében több vonatkozásban számot tarthat érdeklődésünkre. Ámbár HEGEDŰS nem járt Moldvában, hanem csak a második világháború folyamán Bácskába áttelepített, onnan pedig 1944—1945-ben a Dunántúlra vándorolt csángók között gyűjtött anyagot, a közzétett csángó szövegek mégis csak a moldvai csángó nyelvjárást beszélők ajkáról lejegyzett nyelvi anyagot bocsátanak a kutatók rendelkezésére. Hegedűs adatközlői a következő nyolc moldvai csángó faluból származtak ki: Diósfalu vagy Gyoszény, Gajcsána (helyesebben a tulajdonképpen hozzátartozó Magyarfalú), Klézse, Lábnik, Lészped, Pokolpatak, Pusztina és Somoska. Az adatközlők közül tehát a legtöbb az ún. székelyes csángó településekről való; egyetlen áttelepülő sincs az északi-csángók közül, a déli-csángókat is csak egy átmeneti jellegű településről (Diósfalu vagy Gyoszény) kikerült adatközlő képviseli.<sup>58</sup>

Bármennyire is értékeljük Hegedűs szöveggyűjteményét, a szövegkiadás IMRE SAMU jelzette hiányai, fonetikai következetlenségei, illetőleg bizonytalanságai<sup>59</sup> mellett e szövegeknek a moldvai csángók nyelvjárására vonatkozó

<sup>56</sup> Adatok a gajcsánai csángó népnyelvi igealakjaihoz: MNny. IV, 332—6. — A moldvai Gajcsána helynevei: MNy. XXXVI, 201—6. — A moldvai Gajcsána nyelvéből: i. h. 206—7.

<sup>57</sup> Moldvai csángó népmesék és beszélgetések. Népnyelvi szövegek moldvai telepsektől. Hanglemezre gyűjtötte, átírta és közzéteszi HEGEDŰS LAJOS. Bp., 1952. 352 l. + 2 melléklet.

<sup>58</sup> Az itt jelzett csoportokra nézve l. e beszámoló III. részében a magunk gyűjtése eredményeinek felsorolásában a c) pont alatt a csángók nyelvjárási tagozódásáról mondtakat.

<sup>59</sup> L. erre nézve IMRE alapos, sok tanulságos elvi szempontot felvető ismertetését (MNyj. II, 172—80).

kutatásban való felhasználása az Imre ajánlotta ellenőrzés megejtése után is csak kellő óvatossággal lehetséges, hiszen kétségtelen, hogy az eredeti lakóhelyükről kimozdított és ide-odavetődő csángók nyelve a vándorlás aránylag rövid ideje alatt is ki volt téve nemcsak az új településhelyek eredeti lakossága tájnyelvi hatásának, de a köz-, hivatalos, sőt bizonyos mértékben alkalmasint az irodalmi nyelv befolyásának is. (E befolyásnak a dunántúli csángóság nyelvjárásában jelentkező nyelvi eredményeiből futólag már Imre is ad ízelítőt.) Így a szöveggyűjtemény — Imre szavaival élve — lehet ugyan nyelvészeti szempontból „mondattani, alaktani és stílustanulmányokhoz forrásértékű”, de csak olyan kutató kezében, aki a helyszíni tanulmányozás alapján kellően ismeri a moldvai csángó nyelvjárás mondat- és alaktani, illetőleg stilisztikai jelenségeit. A szövegeknek hangtani tanulmányok céljaira való felhasználása meg éppen nem ajánlatos. A gazdag szójegyzék már jóval megbízhatóbb anyagot nyújt, hiszen itt minden szó tulajdonképpeni, alak- vagy jelentésbeli tájzso, mégis e jegyzék használatában is kívánatos a moldvai csángó szókinccs alapos ismerete.

E fenntartások hangoztatásával egyidejűleg el kell ismernünk, hogy HEGEDŰS kezdeményezése az ezutáni csángó kutatók számára kötelező útmutatást jelent. Különösen a moldvai csángó nyelvben meglehetősen tájékozottsággal rendelkező kolozsvári nyelvjáráskutatóktól várható el, hogy a kolozsvári Folklor Intézet eddigi gazdag népdal- és szöveggyűjteményét, de ezen túl a különlegesen nyelvjárástani célokra eszközfontikai úton ezután gyűjtendő szövegeket használják fel a moldvai csángó nyelvjárás mondat- és stilisztikai vizsgálatára.<sup>60</sup>

10. A helyszíni gyűjtés során szerzett, illetőleg feldolgozott jelenkori anyag mellett nyelvészeti szempontból rendkívül jelentősek azok a történeti adalékok és eredmények, amelyek a moldvai csángó-magyar nyelv történetére vonatkozó, eddig meglehetősen gyér ismereteinket gyarapítják. Mint az előzőekben láttuk, már Wichmann is igyekezett a maga gyűjtötte anyagból a tőle megfigyelt hangok fejlődésére nézve hangtörténeti következtetéseket levonni. E munkájában azonban akkor csak a magyar történeti szótárak anyagára és a finnugor összehasonlító nyelvtudomány eredményeire támaszkodhatott. Hogy azonban a csángó nyelv hangtörténetére nézve más természetű anyagtól is várhatunk figyelemre méltó bizonyító adatokat, arra nézve több útmutató közlésünk, illetőleg feldolgozásunk is van. A magyar, paleográfának nyelvemlékeink vizsgálatában is korszakos megállapításokat végző mestere, JAKUBOVICH EMIL, még 1918-ban közölt egy 1585-ből való csángó folyamodványt.<sup>61</sup> A folyamodvány írója nyilvánvalóan csak csángó lehetett, mert fogalmazványa éppen azokat a csángó hangtani sajátosságokat tükrözteti, amelyek az északi-csángó nyelvet leginkább elkülönítik még a hozzá legközelebb eső székely nyelvjárásoktól is, tudniillik a már többször említett *sz*-ezést és az *a*-zást. Ezt a folyamodványt a csángó népnyelv eddig ismert legrégebbi írott emlékének tekinthetjük.<sup>62</sup> Jakubovich közleménye tehát rámutat arra,

<sup>60</sup> Egyet kell értenünk IMRÉNEK azzal az áttelepített moldvai csángóság további nyelvi életével kapcsolatos megállapításával is, hogy az egymással kapcsolatba kerülő magyar népcsoportok egymásra való nyelvi hatásának nyelvészeti szempontból bizonyos érdekes eredménye lesz (i. h. 172).

<sup>61</sup> Csángó folyamodvány 1585-ből. Szily Emlék 121—2.

<sup>62</sup> A teljesség kedvéért itt kell megemlékeznem arról, hogy BITAY ÁRPÁD egy kis közleményében (Moldvai csángók legrégebbi írott nyelvemléke : Erdélyi Irodalmi Szemle

hogy a levéltári anyagtól még nagyon sok értékes csángó nyelvtörténeti adatot remélhetünk.<sup>63</sup>

A csángó nyelvjárás történeti vizsgálatához ugyancsak figyelemre méltó adalékot nyújt az a két, 1556-ból és 1675-ből való moldvai levél, amelyet Csúry Bálint az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárából Kelemen Lajos figyelmeztetése nyomán közölt.<sup>64</sup> Különösen érdekes az 1676-i levélben megfigyelhető *a*-zó adatoknak székely nyelvjárású hangtani sajátosságokkal való keveredése. Minthogy azonban e levél éppen egy székelyes csángó pontról, Dormánfalváról való, a székelyes sajátosságok jelentkezése nem lehet feltűnő. Az előbbi 1585-i és az 1676-i levél *a*-zása a csángó településpontok némelyikén ma is megfigyelhető *a*-zással együtt a moldvai csángó nyelvjárásnak mindmáig megoldatlan rejtélye.

Nemcsak csángó nyelvtörténeti eredményei, de újszerű módszerei próbálkozásai miatt is nagyon jelentős a fiatalon elhunyt MIKECS LÁSZLÓNAK a Bandinus-kódex csángó névanyagáról írt és a csángó névkutatás szempontjából is alapvető tanulmánya.<sup>65</sup> Az 1646—47-ből való adatokat tartalmazó Bandinus-kódex anyaga a máig is kezdetleges gazdasági és társadalmi viszonyok között megrekedt csángóság névkincsének, névadási módjainak egészen régies, középkori vonásait tükrözteti vissza. „A Bandinus-féle összeírás a magyar névadóképzelet működésének olyan régi indítókait rejt magában — írja Mikecs —, amilyen ősi névadó indítékokat egyéb, fejlettebb néprészünk összeírásaiból aligha állapíthatunk meg; megőrzésüket a csángók primitívebb szellemi világa, társadalmi helyzete tette lehetővé”. (I. m. V.)

Jakubovich és Csúry kisebb közleménye, valamint Mikecsnek az általános magyar névtörténet szempontjából is jelentős eredményei mutatják azt, hogy a moldvai csángó magyar nyelvemlékek összegyűjtése és ez emlékek anyagának feldolgozása terén még mennyi teendő vár a magyar történet- és nyelvtudomány munkásaira.

I, 259) Radu Mihnea moldvai fejedelemnek egy Jászvásárból (Iasi) Vargyasi Daniel Mihály háromszéki királybíróhoz 1623. december 16-án intézett levelét tartotta a csángó nyelv legrégebbi nyelvi emlékének. Amellett, hogy BITAY kis cikkének megjelenésekor (1924) már ismeretes volt az 1585-i valóban jellegzetes csángó nyelvi sajátosságokat tartalmazó, Jakubovich közölte levél, a Bitaytól csángó nyelvemlékként számon tartott levélben semmi jellegzetesen csángó nyelvi sajátosság nincs, és így ezt a levelet csángó nyelvemléknek nem tekinthetjük. (L. még ugyanígy MIKECS, Csángók. 384—5.) Bitayt a levél közlétevéinek következő sorai vezethették felre: „E levél azt bizonyítja, miként a moldvaországi fejedelmek régiebb időkben magyarul is leveleztek, még pedig a Moldvában letelepült csángó magyarok — eredetileg — székelyek — lágy dialectusán, mely a cs és s helyett cz-ét és sz-et használ”. (Radul moldvaországi vajda magyar levele 1623-ból: KUBINYI FERENC és VAHOT IMRE, Magyarország és Erdély képekben. Pest, 1853. II, 129; maga a levél a 128—9. l. on.) A levélben sem a közlő jelezte, sem más csángó nyelvi sajátosságra nem találhatni. A csángók közül kikerülő írdeák kezemunkájának feltételezését magam ez adott esetben merő, bizonyítatlan ötletnek tartom. Bár a közlétevé a csángóság „lágy dialectusá”-ban jelentkező *c*-zésre, illetőleg *sz*-ezésre hivatkozik, erről csak más forrásból, nem a közlétevé levélből tudhatott.

<sup>63</sup> Tudományos szerint VERESS ENDRÉNEK az Akadémiához került hagyatékában kötetekre való összegyűjtött csángó vonatkozású levéltári anyag maradt; közte kétségtelenül sok csángó nyelvemlékszámba menő darab is lehet.

<sup>64</sup> Régi magyar levelek Moldvából. I. Egy névtelen levele Kornis Miklóshoz 1556-ból. 2. Dormánfalvi levél 1675-ből: M.Ny. XXVII, 74—6.

<sup>65</sup> A moldvai katolikusok 1646—47. évi összeírása: Erdélyi Tudományos Füzetek. 171. sz. 150 l. — A csángó kutatók számára jó tájékoztató MIKECSNEK másik, összefoglalóbb jellegű munkája: Csángók. H. és é. n. (Bp., 1942). 412 l. (Gazdag kritikai irodalommal.)

1. Minthogy a tárgy és a szó egységének elvét valló újabb magyar nyelvjáráskutatás a néprajzi vizsgálódással szoros kapcsolatot tart, éppen azért legalább felsorolásszerűen utalnom kell azokra a néprajzi kutatókra, akiknek közleményeiben moldvai csángó-magyar népnyelvi anyag is található. Ezek között elsőként WICHMANN GYÖRGYNÉ HERMANN JÜLIÁT kell megemlítenem. Ő ugyanis elkísérte férjét 1906—1907-i útjára, s atyja, a néprajzos Hermann Antal nyomdokain haladva ott tett néprajzi megfigyeléseinek egy részét fel is dolgozta.<sup>66</sup> Nagyon gazdag, bár nyelvészeti szempontból csak óvatosan használható csángó népnyelvi adatban bővelkednek DOMOKOS PÁL PÉTER,<sup>67</sup> LÜKŐ GÁBOR<sup>68</sup> és VERES SÁNDOR<sup>69</sup> közleményei; ezek nyelvészeti szempontból a népi élet tárgyi emlékeivel kapcsolatos műszóanyag tekintetében figyelemre méltók. DOMOKOSnak és VERESnek ezenkívül viszonylag gazdag népdalgyűjtései jelentek meg.<sup>70</sup> Az előbbi különben az egyedüli volt, aki 1929 és 1932 között a csángó települések legtöbbször meglátogatta, s a moldvai magyar települések akkori állapotáról részletes, bár a korabeli politikai viszonyok között érthetően nagyon sötét és nem minden irányzatos-ság nélküli helyzetképet rajzolt.

Bár DOMOKOSnak a moldvai csángóság kutatásában kifejtett munkáját illetőleg a legnagyobb elismeréssel kell adóznunk és munkásságát nemcsak a csángóság települési egységeként való elhelyezkedésének pontos felderítése hanem a csángó népdalszövegek és dallamok rögzítése terén is úttörő jelentőségűnek kell tartanunk, megállapításainak felhasználásakor nem mellőzhető a MIKÉCS LÁSZLÓTÓL<sup>71</sup> is ajánlott óvatosság. Különösen a csángóság településhelyeinek<sup>72</sup> és a csángó lakosság számának megállapításában kell túlzónak

<sup>66</sup> A moldvai csángók szokásaiból: Ethn. XVIII, 287—94. — Moldvai csángók babonás hitéről: i. h. 213—4. — Moldvai csángó mennyegző Szabófalván: i. h. XLVII, 57—65.

<sup>67</sup> A moldvai magyarság. I. kiadás. Csíksomlyó, 1931. 303 l.; II. kiadás. Kolozsvár, 1934. 268 l.; III. kiadás é. és h. n. (az előszó: Kolozsvár, 1941) 599 l. — Mert akkor az idő napkeletre fordul. Kolozsvár, 1940. 86. l. — Néprajzi jegyzetek a Siret partjáról: Erdély XXXV, 58—9.

<sup>68</sup> A moldvai csángók. I. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal. Néprajzi Füzetek. 3. Bp., 1936. 208 l + 3 térképmelléklet. — A moldvai magyar fejviselete és fejurevalói: Népr. Értesítő XXVII, 59—68. — Moldvai csángók kendermunkája. I. h. XXVI, 96—101. — Régimódi méhézet Moldvában: i. h. XXVI, 47—8.

<sup>69</sup> VERESS SÁNDOR, Adalékok a moldvai csángók tűzhelyeihez. Értesítő XXIII, 27—30.

<sup>70</sup> Domokos csángó népdalközléseit l. a 67. jegyzetben idézett, ilyen tekintetben is egyre bővültebb három kiadásban is megjelent munkájában és ugyancsak előbb, másodikul idézett művében. — Domokos 1934-beli moldvai helyszíni és a Dunántúlra visszatelepített moldvai csángóság között végzett gyűjtéséből újabbban megint értékes anyagot közölt (l. DOMOKOS-RAJECZKY, i. m. 159—251). — VERESSŐL l. ezeket: Népzenei gyűjtés a moldvai csángók között: Ethn. XLII, 133—43 és kny., Bp., 1931. 13 l. — Székely népbaldák változatai Moldvában: Népr. Értesítő XXXIII, 159—69.

<sup>71</sup> Csángók. 391.

<sup>72</sup> A legújabbban közzétett három térkép (DOMOKOS-RAJECZKY, i. m. 132, 137—8), különösképpen az első egy egész sereg olyan pontot jelez „csángó magyar telephely”-nek, amelyen a kutató ma, de alkalmasint már DOMOKOS helyszíni kutatása idején is magyarul tudó csángó lakosságot nem, legfeljebb teljesen elrománosodott csángóságot találhat, illetőleg találhatott. E térképek különben a szerzőtől el- vagy visszamagyarított helynévanyagukkal, a névhasználatban való következetlenségekkel, ingadozásokkal és nem egy esetben tévedésekkel is sok esetben félrevezethetik a tájékozatlan helyszíni kutatót.

tartanunk Domokos adatait. Népdal- és meseszövegeivel, valamint néprajzi vonatkozású adatainak fonetikus lejegyzésével szemben sem lehet a nyelvjáráskutatásban szokásos követelményeket támasztanunk, hiszen, sajnos, Domokos is, mint általában minden folklorkutató szinte azonos magatartással csak az egészen elnagyolt, gyakran hangtani következetlenségektől hemzsegő lejegyzésben tette és teszi közkinccsé újabban is a csángó nyelvi anyagot.

2. A néprajzi kutatók közül egy sem volt, aki a nyelvi anyagot a néprajzi jelenségekkel és a történeti adatokkal egybevetve olyan messzemenő eredet- és településtörténeti következtetések megfogalmazására használta volna fel, mint LÜKŐ GÁBOR.<sup>73</sup> Lükő elsőként mutatott rá határozottan a csángó nyelvjáráskutatásnak arra a nagy hiányosságára, hogy a kutatók eddig csak a Bákó és a Román környéki északi- és déli-csángókkal törődtek, de „a tiszta székely lakosságú moldvai telepeket nem méltatták figyelemre”. Lükőnek a moldvai csángók és az erdélyi magyarság kapcsolataira vonatkozó kutatásai-ból leszárt eredményei nagyon előrelendítették a moldvai csángó kutatást. Az előtte gyűjtők munkájának kellő értékelésével egy időben Lükő ugyanis rámutatott a moldvai csángó kutatóknak arra az általános gyűjtésmódszertani hibájára, hogy a különböző csángó pontokon lejegyzett anyagot nemcsak hogy helyhez nem rögzítették, de nem különítették el a tulajdonképpeni csángó anyagot a székelyes csángók között gyűjtött adatoktól. Ez alól szinte csak Wichmannak északi-csángó anyaga a kivétel. A többi gyűjtő többé-kevésbé összekeverte a kétféle eredetű csángóság nyelvi adatait.

Feldolgozása során Lükő kísérletet tett a „moldvai magyar” (a tulajdonképpeni csángó) és a „moldvai székely” (a székelyes csángó) nyelvjárás fontosabb hangtani különbségeinek összehasonlító ismertetésére is. Jóllehet már maga az egybevetési módszer sok érdekes lehetőségre hívja fel a figyelmet, a segítségével levont, illetőleg levonható tanulságok mégis csak bizonytalan értékűek, mert Lükőnek — saját hibáján kívül — nem állt módjában vizsgálatát a „moldvai-magyar” és a „moldvai-székely” telepek mindenikének nyelvállapotára kiterjeszteni. Minthogy az előtte gyűjtőknek — saját véleménye szerint is — „zavaros képet mutató” anyagát csak nagyon kevés „moldvai-székely” anyaggal egészíthette ki (tiszta „székely” településen, úgy látszik, egyetlen egyen sem járt!),<sup>74</sup> nem is láthatta, s így nem is vázolhatta fel a kétféle eredetű csángóság nyelve közötti összes különbségeket. Mindenesetre meglepő, hogy a zavaros és hiányos anyag alapján is mennyi helytálló észrevételt tett. Óvatosságára így is jellemző, hogy a moldvai csángó adatoknak a más magyar nyelvjárások adataival való térképes egybevetését maga is csak olyan kísérletnek tartotta, amely igazában csak további alapos

<sup>73</sup> L. tőle : A moldvai csángók. I. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal. Néprajzi Füzetek 3. Bp., 1936. 208 l. + 3 térképvázlat.

<sup>74</sup> Ezt Lükőnek saját nyilatkozatából következtetem. Miután ugyanis Lükő az előtte gyűjtőket az előbb jelzett szempontból egyébként jogos bírálattal illeti, a maga anyagára nézve a következőket írja : „... Magam Románvásár vidékéről, főleg Jugánból hoztam nagyobb nyelvi anyagot. Egyes helyi sajtóságok elterjedésének megállapítására használhatók ezenkívül kelgyeszti, iazu-porcului-i, berkófalvi, pojána-iuráskói, kalugari, bogdánfalvi, trunki és diósófalusi feljegyzéseim is” (Lükő, i. m. 44). A tőle itt jelzett Románvásár környéki Jugán (Iugan), Kelgyeszt (Pildești), Berkófalva vagy Borgován (Bărgăoan), Pojána — Juráskó (Poiana — Iurascău), a Jászvásár környéki Jázu Porkului (Iazu Porcului) az északi-csángó, Bogdánfalva és Trunk meg a déli, Kalugar (értsd : Lujzi-Kalagor) és Diósófalva (értsd : Gyoszény, Joseni) pedig a nyelvileg már kevert, déli-csángó és székelyes-csángó települések közé tartozik.

nyelvföldrajzi kutatás után vezethet elfogadható és döntő eredményekre. A fejtegetéseit bizonyító néhány szókészleteti elemről készült szótérképe is megcsillantja az ilyenféle összehasonlításból levonható érdekesnél érdekesebb tanulságokat, habár ugyanakkor a térképek mindössze néhány, esetlegesen előkerült, elszórt adata figyelmeztet arra is, hogy az egész moldvai magyarság nyelvére és továbbmenőleg az egész magyar nyelvterületre kiterjedő nyelvtérkép megléte előtt olyan messzemenő következtetéseket az alapvető tévedések veszélye nélkül levonni, mint amilyen következtetésekre a viszonylag szegényes szóföldrajzi anyag alapján Lükő is jutott, aligha lehet, illetőleg a következtetések bizonytalan volta miatt aligha érdemes. Így bár a Lükőtől is alkalmazott nyelvföldrajzi módszert a csángóság eredetének kutatásában a készülőben levő csángó nyelvtérkép anyagának településtörténeti vonatkozású felhasználása során feltétlenül alkalmazni kell, Lükő ilyen úton nyert bizonyítékok alapján megfogalmazott településtörténeti megállapításait nem tekinthetjük véglegeseknek.

Az itt elmondottakból látnivaló, hogy Lükő volt az első és mindeddig az utolsó is, aki a nyelvi és a néprajzi anyag együttes vizsgálata, meg a történeti adatok felhasználásával a magyar csángó kutatók közül a legtávolabb jutott el. A Lükő további kutatásait is megakadályozó feszült politikai légkörben aztán jó ideig megszűnt a csángó kutatásnak még a lehetősége is.

Jóllehet Lükő helyszíni kutatómunkája részben ugyanolyan okok miatt, mint a magamé, a kutatás befejezése előtt félbemaradt, megállapításai a csángó nyelvjárás történetének vizsgálata alkalmával még akkor is figyelemre méltók, ha a megállapítások nyelvi alapjait — részben a magyar nyelvföldrajzi kutatások korabeli sajnálatos hiánya miatt — ma már nem tekinthetjük eléggé szilárdaknak.

A néprajzi kutatók tehát a saját szaktudományuk körén túl a csángó nyelvjárás kutatás számára a csángóság eredetkérdésében is figyelembe veendő és az újabb nyelvföldrajzi kutatás eredményeinek világánál megvizsgálандó feltevésekre is eljutottak.

3. Míg azonban e feltevések az újabb kutatások fényében esetleg módosításra szorulnak, sőt egészükben elvetésre is ítéltethetnek, a folklorkutatóktól feltárt nyelvi anyag a nyelvjáráskutatásban bizonyos mértékig még akkor is mindig felhasználható, ha a lejegyzés nem a nyelvjáráskutatás igényeihez igazodva történt. Különbö is a folklorkutatók újabban gyűjtött anyagával kapcsolatban szerencsére a nagyolt átírásban való közlés hátrányait nagymértékben ellensúlyozza az a tény, hogy már Domokos gyűjtésének jó része is fonográfhangereken, illetőleg magnetofonszalagon a népnyelvkutatás rendelkezésére áll. A közölt anyag újrachallgatásával való ellenőrzése tehát lehetséges. A folkloristák újabb magnetofonszalagos moldvai csángó dallam- és prózai szövegei meg éppen jól használhatók és fel is használandók a csángó nyelvjárási jelenségek vizsgálata során. Hogy ma már nagyon jelentős ilyen anyaggal rendelkezünk, az elsősorban a Folklor Intézet Kolozsvári Osztálya (a következőkben: Folklor Intézet) munkaközösségének érdeme. Ez a munkaközösség az utóbbi hét évben (1950—1956) végzett céltudatos gyűjtőmunkája során a csángó nyelvjáráskutatók számára is felbecsülhetetlen értékű anyagot gyűjtött.<sup>75</sup> Az eddigi gyűjtőutakon felvett zenei alkotások száma ma már

<sup>75</sup> Az Intézet gyűjtő-csoportjai 1950. szeptember 15 és 1956. december 13 között mintegy tizennyolc gyűjtőúton vettek részt. A gyűjtési pontokra nézve l. FARAGÓ—JAGAMAS alább i. m. térkép-mellékletét. — Megemlítendő, hogy a helyszíni gyűjtés elősegítése,

2300 fölé emelkedett; ennek az anyagnak csak mintegy egy tizede pusztán hangszeres zenei alkotás, kilenc tizede szöveges dallam. Ez tehát nemcsak a népzenei és népköltészeti kutatások, hanem a nyelvjárási vizsgálatok számára is jelentős anyag. A népzenei gyűjtés mellett megindította a Folklor Intézet a népköltészeti gyűjtést is. A népköltészet minden ágára kiterjedő gyűjtőmunka eddig különösen a mi szempontunkból is elsősorban fontos népmese-gyűjtés terén hozott gazdag eredményt. Minthogy emellett megkezdődött a népszokások gyűjtése is, ennek nyelvi anyaga a csángó nyelvjáráskutatás számára is bizonyára figyelemre méltó nyelvi adalékokat tár majd fel.

A Folklor Intézetben már eddig tárolt tekintélyes mennyiségű, magnetofonszalagra felvett népköltészeti szövegekészlet amellett, hogy nagy lehetőségeket teremt a nyelvi anyag beható vizsgálatára, lehetővé teszi a Bolyai Tudományegyetem magyar nyelvtudományi tanszéke körébe tartozó nyelvjáráskutatóknak a természetszerűen csak hosszabb-rövidebb időtartamra korlátozódó nyári gyűjtőutakon végzett helyszíni megfigyelésen túl a csángó nyelvjárási jelenségeknek az egész év folyamán, tetszőleges időpontban való megfigyelését, illetőleg a magnetofonszalagokon rögzített szövegek lejegyzését, sőt a lejegyzés helyességének újból és újból való ellenőrzését is. Bár a Folklor Intézet gyűjtőinek és a Bolyai Tudományegyetem nyelvjáráskutatóinak egymást támogató munkája már önmagában is kétségtelenül mind a csángó nyelvjárás-, mind pedig a folklor kutatás számára kölcsönösen nagy előnyöket jelent, szemlélnk szempontjából mégis elsősorban a Folklor Intézet gazdag anyagának a csángó nyelvjárás közelebbi ismerete szempontjából való felhasználhatóságának kiemelése a fontos.

Sajnálatos, hogy amilyen gazdag forrásokat tárt fel a legutóbbi időig FARAGÓ JÓZSEFTŐL irányított folkloristák helyszíni munkája, éppen annyira lassú ütemben folyik a rendelkezésre álló anyagnak a tudományos munka számára való közzététele.<sup>76</sup> Ugyancsak sajnálatos az is, hogy az anyag közlése során a kolozsvári folklorgyűjtők sem szakítanak a folklorirodalomban már, úgy látszik, dogmatikusan kötelező nagyolt szövegátírás elvével. Az így közölt szövegek ugyanis az anyagfelvételezés korszerű volta ellenére a nyelvjárás-kutatás számára csak nagyon csökkentett értékű anyagot jelentenek. Ha a tervezett csángó népballada- és az ugyancsak készülöben levő csángó mese-

---

illetőleg folyamatos végzése érdekében az Intézet külső munkatársa, KALLÓS ZOLTÁN 1955 szeptemberétől 1956 decemberéig a moldvai Lészpeden tanítói állást vállalt. Ott tartózkodása ideje alatt amellett, hogy segítette az Intézet gyűjtőcsoportjait, a moldvai csángó folklor köréből maga is jelentős anyagot gyűjtött. KALLÓS gyűjteménye legértékesebb részét a lészpedi népballadák emberileg teljesen mondható gyűjteménye képezi. Ennek a nyelvjárás-kutatás szempontjából is bizonyára értékes anyagnak közzététele érdekében a kiadóval most folynak a tárgyalások.

<sup>76</sup> Mindeddig csak a következő, egyébként ének-szövegekben is gazdag kötet jelent meg: Moldvai csángó népdalok és népballadák. A Folklor Intézet Kolozsvári Osztályának gyűjteményéből szerkesztette FARAGÓ JÓZSEF és JAGAMAS JÁNOS. A zenei anyag összeállításában részt vett SZEGŐ JÚLIA. Bukarest, é. n. (1954). Állami Irodalmi és Művészeti kiadó. 343 l. (Ugyanez változatlan szöveggel a Magyar Népköztársaság és a Román Népköztársaság közös könyvkiadási egyezménye keretében a budapesti Szépirodalmi Könyvkiadó kiadványaként is megjelent.) — Ezenkívül előkészületben van FARAGÓ JÓZSEF gondozásában a „Moldvai csángó népmesék és anekdóták” című kiadvány. A terv szerint e kiadványt a „Moldvai csángó népszokások”-nak bizonyosan nyelvi szempontból is érdekes kötetét követi.

A kolozsvári Folklor Intézet munkásságára vonatkozó adatok közléséért FARAGÓ JÓZSEFnek tartozom köszönettel.

kiadvány is ilyen „átírás”-sal jelenik meg, elesünk — legalábbis egyelőre — egyebek mellett és elsősorban attól is, hogy terjedelmes szövegek alapján foglalkozhassunk végre a csángó hang- és alaktani jelenségek mellett a nyelvjárás mondattani, sőt esetleg stilisztikai kérdéseinek vizsgálatával is.

### III.

I. Mikor az előbbieken a moldvai csángó nyelvjárás kutatása eddigi célkitűzéseinek, a célkitűzések valóraváltása érdekében kifejtett munkának, a különböző időpontokban végzett kutatás módszereinek és eredményeinek lehető tárgyilagossággal való értékelésére törekedtem, igyekeztem ugyan a kutatás több mint százéves múltjának minden mozzanatában az előbbi mozzanathoz viszonyított haladást a kutatás célkitűzései és eredményei tekintetében kimutatni, nem kerülhettem azonban el, hogy itt-ott rá ne mutassak a kutatás egyes mozzanataiban szembetűnő hiányosságokra, visszaesésekre, sőt a tárgyilagosság hiányából folyó olyan romantikus túlzásokra is, amelyek különösen a régebbi kutatók némelyikének eredményeivel szemben bizonyos óvatosságra köteleznek.

Ezek után érthető, hogy mikor a romániai nemzetiségi politikában 1944 ősze és főként a köztársasági államforma (1948) megteremtése után előnyös változás következett be, és így a csángóság felé megnyílt az út, a Bolyai Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének tagjai elérkezettnek látták az időt arra, hogy a moldvai csángó nyelvjárás új célokhoz igazodó és új munkamódszerrel végzett kutatásához minél előbb hozzákezdjenek.

Végre mikor 1949 júliusában a Bolyai Tudományegyetem vezetősége a Magyar Nyelvtudományi Intézet ismételt előterjesztésére megteremtette a sok szempontból érdekesnek és újszerűnek ígérkező moldvai csángó kutatás anyagi feltételeit, a terv kialakításán gondolkozva, már az első pillanatban is nyilvánvaló volt, hogy a megindítandó kutatómunkának nemcsak annyiban kell különböznie a moldvai csángó nyelvjárás kutatóinak addig végzett munkájától, amennyi különbségnek magától értetődően lennie kell a más-más időpontban, sokszor több évtizednyi időbeli távolságban, más-más kutatóktól végzett terepmunkák célkitűzései és módszerei között. Már maga az a tény is, hogy magunk a megváltozott politikai viszonyok között mozgási lehetőség tekintetében az előttünk járt kutatóknál összemérhetetlenül előnyösebb helyzetben voltunk, lehetővé tette, a tudományos érdek meg éppen követelően sürgette azt, hogy a néhány pontra korlátozódó gyűjtőmunka helyett először a csángóság településterületének minden egyes települési pontjára kiterjedő felderítő munkát végezzük el úgy, hogy ez készítse elő nemcsak a további nyelvjárás, de általában a csángóságra vonatkozó mindenféle kutatást is.

2. E megfontolás alapján a kolozsvári nyelvjáráskutatók a következő célkitűzéssel kezdtek hozzá a moldvai csángóság kutatásához:

a) Minthogy az eddigi kutatók, jórészt rajtuk kívül álló okokból, nem járhatták be a moldvai csángó-magyarország egész településterületét, a nyelvészek meg éppen csak egy-egy kiválasztott ponton, a pontoknak a többi településpontokkal való nyelvi kapcsolatáról vajmi keveset tudva végeztek gyűjtést, első és legfontosabb feladatként állott előttünk a csángó településterület minden pontjának felkeresése, illetőleg e települési egységek földrajzi elhelyezkedésének rögzítése. E cél kitűzésekor nemcsak a nyelvjáráskutatás, de a csángóságra vonatkozó mindenfajta kutatómunka érdekeit is szem előtt tartottuk.



b) Ez általános tudományos érdekre való tekinteten túl a terület egészének bejárásakor némi szakmai szűkkeblűséggel természetesen elsősorban a magunk nyelvjáráskutató érdekeire voltunk tekintettel. Mivel eddig és azóta is Erdély különböző nyelvjáróterületein végzett kutatómunkánk<sup>77</sup> során arról győződünk meg, hogy bármely nyelvjáróterületen való tájékozódást csak a kutatópontok teljesen sűrű hálózatának, eszményi fokon meg éppen csakis a szóban forgó terület minden egyes pontjának nyelvi vizsgálata alapján lehet tudományos szempontból igazán kielégítőnek tartani, a csángó kutatás egyik céljaként a minden településpontra kiterjedő nyelvföldrajzi kutatást jelöltük meg.

c) Már eleve is láttuk, hogy csak az előbbi b) pontban jelzett cél megvalósítása esetén oldhatjuk majd meg a csángóságon belül észlelhető nyelvjárási különbségek meghatározásának feladatát, illetőleg a nyelvjárási különbségek alapján a csángóság kisebb csoportokba való osztását.

d) A nyelvjáráskutatás érdekein túlmenő célunk volt a *csángó* népnév jelentésére a csángóság körében anyagot gyűjteni, s ezzel kapcsolatban a csángóság népi hovatartozásának tudatára, népi öntudatára nézve minél több anyagra szert tenni.

e) Ezzel kapcsolatos az a célkitűzésünk is, hogy a b) pontban jelzett, minden moldvai csángó településre kiterjedő nyelvföldrajzi gyűjtés megvalósítása esetén a lehetőséghez mérten tisztázzuk a moldvai csángó és más magyar nyelvjárások közötti összefüggéseket, vagyis vigyük dűlőre azt a kérdést, amely mások mellett Szarvast, Horgert és Lüköt is foglalkoztatta.

f) A csángó településpontok rögzítése és az általánosabb jellegű nyelvföldrajzi tájékozódás mellett éppen a településterület és a nyelvjárási sajátosságok megoszlásának alapos ismerete után szükségesnek tartottuk néhány jellegzetes moldvai csángó nyelvjárási pont nyelvallapotának nyelvföldrajzi módszerrel való minél alaposabb megvizsgálását. E munkát a Kolozsvár környékén már kipróbált és bevált nyelvföldrajzi ún. nagy kérdőívvel szándékoztuk elvégezni.

g) Jóllehet az előbbi, b) és f) pont alatt jelzett célkitűzések nyelvföldrajzi vonatkozásúak voltak, az ezek megvalósítása során gyűjtött nyelvföldrajzi anyag — tervünk szerint — az ilyen munka végzése közben összegyűlő más természetű nyelvjárási anyaggal együtt alapját képezheti majd a csángó nyelvjárás teljes nyelvi rendszerét ismertető feldolgozásnak. Éppen egy ilyen összefoglalás előkészítése céljából minden kutatónak, amellet, hogy végeznie kellett a közösségi kutatásból ráeső, pontosan meghatározott, kérdőívben rögzített munkarészletet, a maga hajlamának, illetőleg nyelvészeti érdeklődésének megfelelőleg a csángó nyelvjárás valamely részletkérdésére vonatkozó kérdőívvel különleges anyagot is gyűjthetett.

h) A nyelvföldrajzi és a nyelvjárásmonográfiai adatok gyűjtögetése vagy a csángókkal folytatott beszélgetés közben előkerülő „orvanyag” a gyűjtés egész anyagával együtt — célkitűzéseink szerint — alapját képezi

<sup>77</sup> Erre nézve l. GÁLFFY MÓZES, MÁRTON GYULA, SZABÓ T. ATTILA, huszonöt lap „Kolozsvár és vidéke népnyelvi térképé”-ből: Erd. Múz. XLIX, 425 kk. és Erd. Tud. Füz. 181. sz. — GÁLFFY MÓZES, A háromszéki nyelvjáróváltozatok határa: Pais Eml. 446—53. — GÁLFFY MÓZES és MÁRTON GYULA, A Bolyai Egyetem magyar nyelvészeti tanszékének nyelvjáráskutató tevékenysége a Magyar Autonóm Tartományban: A kolozsvári V. Babes és Bolyai Egyetemek (!) Közleményei. Társadalomtudományi sorozat. I. 1—2. sz. 253 kk. és kny.

egy moldvai csángó nyelvjárási szótárnak. Az összegyűlő anyag természetétől és terjedelmétől függ majd, hogy egyetlen egységes szótárban vagy a nyelv-földrajzi kutatás során a csángóságon belül megállapítható nyelvjárási megoszláshoz igazodva vidékenként kell-e majd feldolgozni a rendelkezésre álló anyagot.

i) A románság közé ékelődő és évszázadok óta vele szoros művelődési kölcsönhatásban élő csángóság nyelvének vizsgálata a magyar-román nyelvi kölcsönhatás tanulmányozási lehetősége szempontjából is fontos. Minthogy e kölcsönhatásnak a csángó nyelvi anyag összegyűjtésével csak egyik vetületét, a román nyelvnek a csángó nyelvjárásra tett hatását ismerhetjük meg, ajánlatosnak látszott a másik vetület vizsgálatát lehetővé tenni úgy, hogy velünk együtt román nyelvészek végezzenek azonos nyelvföldrajzi kérdőívvel vizsgálatot a kétnyelvű csángóság román nyelvének, meg a csángósággal együtt élő moldvai románság nyelvi sajátosságainak megállapítása és az így nyert anyagnak a csángó-magyar nyelvjárási sajátosságokkal való egybevehetősége érdekében.

Célkitűzéseink ilyen pontokba foglalt megfogalmazása után nem hallgatható el az az észrevétel, hogy a munka megindulásakor még korántsem láttuk céljaink összességét ilyen világosan, mint ahogy az előbbi felsorolásunkban jelentkezik. Csak a csángó települesterületen való első tájékozódás után és a gyűjtött nyelvföldrajzi anyag ismeretében rajzolódott ki bennünk a csángó gyűjtés célkitűzéseinek fennebb felvázolt összegezett formája. Éppen ezért egyik-másik célunk megvalósítása érdekében csak a kilenc éve tartó gyűjtőmunka kiegészítő és ellenőrző gyűjtései során tehattünk meg minden tőlünk telhetőt. Ha a meginduláskor világosan látjuk összes célkitűzésünket, gyűjtőutaink számát csökkenthettük, testi és szellemi erőnkkel gazdaságosabban bánhattunk volna. Némi vigaszunkra szolgálhat talán az, hogy az ilyenfajta utólagos, de persze késett bölcsességre mutató megállapítást több-kevesebb joggal csaknem minden kutatómunka kezdeti és végső szakaszának összehasonlításával kapcsolatban el lehetne mondani.

Nyilvánvaló azonban az is, hogy célkitűzéseink így pontokra bontva kevésbé látszanak újszerűeknek, mint hogyha egységbe fogva szemléljük őket, hiszen látnivaló, hogy az itt fennebb megjelölt célok egy-egy részletének megvalósítása érdekében már addig is történtek kísérletek, illetőleg jelentkeztek olyan eredmények, mint amilyenekre az előbbieken mások mellett a nyelvészek közül MUNKÁCSI, SZARVAS, RUBINYI, WICHMANN és CSÚRY, a néprajzosok közül DOMOKOS és LÜKŐ munkásságának jellemzésekor már rámutattunk. A célkitűzésekben jelentkező feladatvállalások ilyen egységes tömeggel azonban egyetlen előttünk járó kutató esetében sem találkozunk, mert — mindig csak egyes kutatók erőfeszítéséről lévén szó — természetesen nem is találkozhatunk. Kézenfekvő ugyanis, hogy az előbbieken megjelölt célok egyik-egyikének külön-külön való megvalósítása, ha felül nem múlna is, de jócskán próbára tenné egy, pusztán saját egyéni munkájára támaszkodó kutató erejét, az összes célok megvalósítása pedig egyéni munkával igazán szinte a lehetetlenségek közé tartoznék.

3. Az 1949 nyarán meginduló újabb csángó kutatásoknak újszerűsége tehát csak a célkitűzések egységben való szemlélésekor tűnik ki, illetőleg — hogy egy lépéssel tovább menjünk — főként akkor, ha a m u n k a s z e r v e z é s és a m u n k a m ó d s z e r cél- és korszerű voltát is tekintetbe vesszük.

Ami a munkaszervezést illeti, már első pillanatra nyilvánvaló volt, hogy a célkitűzésekben jelentkező feladatokat egyéni munkával nem, hanem csak egy jól szervezett munkaközösség együttes erejére támaszkodva lehet megvalósítani. Ezért már első kiszállásunk alkalmával, 1949 nyarán hat, a későbbi éveken a kiegészítő és ellenőrző munkát végző két—hét tagból álló munkaközösségünket<sup>78</sup> úgy kellett megszerveznünk, hogy kettős csoportokra oszolva végezzük az előre kijelölt feladatot. Különösen nehéz volt az első év úttörő munkája. Ekkor a terepen még tájékozatlanul, az előttünk dolgozó kutatók évtizedekkel azelőtti népesedési állapotot jólrosszul rögzítő adataira, a terepen való tájékozódásra nemegyszer elégtelen térképeire támaszkodva kellett célkitűzéseink megvalósítása érdekében a kemény szellemi munkán túl jelentős testi erőfeszítéseket is tennünk. A négy tagból álló munkaközösség két tagjának kerékpáron, vonaton, gépkocsin és gyalog naponta nemegyszer 50—70 kilométeres útát kellett megtennie ahhoz, hogy a nagy elszórtságban élő csángóság településeinek lehetőleg mindenikét felkeresse, illetőleg; hogy a kapott feladathoz igazodva lassan mozgó, egy-egy ponton több napot tartózkodó második csoport számára a legmegfeleleőbb, a nyelvjárási szempontból legjellegzetesebb pontot kijelölje. Ennek ismeretében érthető, hogy bármilyen erőfeszítéseket is tettünk az első út alkalmával (1949), az első csoport csak hetvenkét csángó-magyar lakosságú település helyét tudta földrajzilag pontosan rögzíteni és csak a pontok legfontosabb nyelvi sajátságait tudta felvételezni.

Nemcsak a h) pontban a csángó-magyar nyelvjárással kapcsolatosan megjelölt célkitűzések megvalósítása volt munkaközösségi gyűjtéshez kötve, de az i) alatt jelzett magyar-román nyelvi kölcsönhatás román anyagának összegyűjtését is csak egy kisebb, két tagból álló munkaközösség végezhette el. E két román nyelvészből álló csoportnak a kétnyelvűség és az elrománosodott csángók román nyelvének vizsgálata tekintetében az f) pontban jelzett feladaton dolgozó csoporttal azonos ütemű munkát kellett végeznie.

4. Már maga a csoportokban való dolgozás kérdése sem tekinthető pusztán munkaszervezési kérdésnek, hiszen már ez alapul szolgálhatott új módszeri próbálkozásokra is. Nemcsak külső, szervezeti kérdés volt az, hogy csoportokra oszolva végeztük a munkát, mert hiszen ezzel kapcsolatos volt az a mód is, ahogy a munkát végeznünk lehetett, illetőleg végeznünk kellett.

Az első év tájékozódó jellegű munkáján<sup>79</sup> dolgozó első csoport egy különlegesen a csángó kutatás számára összeállított nyelvföldrajzi kérdőívvel, az

<sup>78</sup> Itt, a nyelvjáráskutatás szemléje során figyelmen kívül hagyom az első évi kiszállás alkalmával velünk együtt dolgozó egy néprajzos (ifj. Kós Károly) munkáját. Az 1949 nyarán végzett néprajzi kutatásról eddig semmi beszámoló, eredményeiből semmi részlet sem jelent ugyan meg, de alább a 92. jegyzetben hivatkozott gyűjteményes csángó kötet anyagában Kónak is egy nagy terjedelmű, a moldvai csángók néprajzára nézve alapvető és — ami a mi szempontunkból fontos — nyelvi adatokban bővelkedő dolgozata várja a megjelenést.

<sup>79</sup> Hogy a személyi kérdéseket a továbbiakban is kikapcsoljuk, itt jegyzem meg, hogy az első, 1949. évi kutatás alkalmával az első csoportban Márton Gyula, majd Gálffy Mózes Szabó T. Attilával, a második csoportban Gálffy Mózes, majd Márton Gyula Vámszer Mártával, a harmadik csoportban Tudoran Romulus Mircea Demeterrel dolgozott együtt. A következő években végzett kiegészítő és ellenőrző munkában a fennebb felsorolt négy magyar kutatón kívül Balogh Dezső, Bura László, Muradin László és Nagy Jenő

ún. kis kérdőívvel úgy dolgozott, hogy a mintegy 500 nyelvföldrajzi adat felvételezését lehetővé tevő kérdőívet a két gyűjtő két részre osztva a választott adatközlőtől, illetőleg adatközlőktől külön-külön kérdezte ki. Az első csoport három nappal hamarabb kezdett munkához, mint a lassabban mozgó — a tervek szerint — az egyhónapos kutatási idő alatt mindössze hat-nyolc pont nyelvjárási felvételezését végző második csoport.<sup>80</sup> Ez utóbbi, szintén kéttagú csoport módszer tekintetében mindenben Kolozsvár és vidéke népnyelvi térképe anyaggyűjtő munkája során kipróbált és véglegessé tett módszerhez igazodva, az ott használt ún. nagy kérdőívvel dolgozott. E mintegy 3500 nyelvi adat felvételezésére szerkesztett kérdőívet szintén két részre osztva külön-külön kérdezte ki a két gyűjtő.

Az első csoport kis kérdőívének kérdéseit, sajnos, a csángó kutatás előkészítése céljára rendelkezésünkre álló csekély idő miatt sem fogalmazhattuk meg, azaz pontosabban csak a fogalom nevét, magát a kérdezendő nyelvtani alakot vezettük bele a kérdőívbe és nem egyszerre mind a kérdés-kor használt és a gyűjtés egységességét biztosító kérdésmondatot is. A második csoport nagy kérdőíve a maga pontosan megfogalmazott kérdésmondataival már kiküszöbölte az előbbi kérdésből eredő zavarokat és biztosította a kérdés módjának egységességét. A harmadik csoport a második csoport használta nagy kérdőív román változatával dolgozott, a kérdésmondatok román változatának megfogalmazása azonban ugyancsak időbeli korlátok miatt szintén elmaradt.

Maga a gyűjtés módszere az adatközlő kiválasztásának minden szempontja és az alkalmazott hangjelölési rendszer az első és a második csoport esetében nagyjából azonos volt a Kolozsvár vidéki gyűjtés során alkalmazottal; ennek ismertetésére éppen ezért itt nem térünk ki. A harmadik csoport a mi gyűjtési módszerünk tekintetbe vételével természetesen a román nyelvjáráskutatásban szokásos hangjelzésrendszert alkalmazta. Jóllehet ezen a román kutatókkal való első együttműködésünk alkalmával nem állott módunkban változtatni, tudván tudjuk, hogy a kétféle hangjelzésből a közzéteendő térképek anyagának összehasonlító vizsgálat során adódó nehézségeket előreláthatólag elég bajos lesz majd kiküszöbölni.

A fentiekben ismertetett munkaszervezéssel és munkamódszerrel ugyan már az első kutatási évben célkitűzéseink összességének megvalósítása tekintetében jelentős lépéseket tettünk, kertes nélkül be kell azonban vallanunk, hogy a csángó települések számának és a csángó nyelvjárás nem egy saját-

---

vettek részt. Bura, Gálffy, Muradin és Nagy emellett még kivette részét a Folklor Intézet 1951., 1953. és 1956. évi moldvai gyűjtőútjából is. — Ugyancsak itt említjük meg, hogy az első évi kutatóút után véglegessé tett kérdőívünkkel Neiescu Péter román nyelvész-kutatónak a román — magyar nyelvi kölcsönhatás vizsgálatához szükséges nyelvföldrajzi anyag gyűjtése érdekében négy ponton újabb gyűjtést kellett végeznie.

<sup>80</sup> Ezt a két csoportban való dolgozást érthette félre munkánk egyik értékelője, mikor azt mondja, hogy e sorok írója meg Márton Gyula egy „500 szavas kérdőívet gyűjtött fel, végiglátogatva minden egyes magyarul beszélő moldvai csángó falut, s e gyűjtést nagyobb kérdőívvel ugyane területen Gálffy Mózes és Vámszer Márta meg fogja ismételni” (BÁRCZI, A magyar nyelvátlasz munkamódszere, Bp., 1955, 41). Már Lőrincze is kiemelte, magam is már első beszámolómban (MNY. XLIX, 510) rámutattam, hogy a második csoport az első csoport kijelölte nyolc ponton egészen más kérdőívvel végzett gyűjtést, szó sem volt tehát a gyűjtés megismétléséről.

<sup>81</sup> L. GÁLFFY, MÁRTON, SZABÓ, i. m. Erd. Múz. LXIX, 434 kk., illetőleg Erd. Tud. Füz. 181. sz. 13 kk.

ságának ismerete hiányában csak a terepen és a csángó nyelvjárásban való első évi tájékozódás után láttuk világosan a csángó nyelvjárás kutatásával kapcsolatban felvetődő összes kérdéseket. Éppen ezért érthető, hogy első évi munkánkat csak kezdetnek tekintettük és az ezután következő években 1950—1957 között véglegesen kialakított célkitűzéseink valóráváltása érdekében kiegészítő és ellenőrző gyűjtést folytattunk. Mivel ez utóbbi években végzett gyűjtőutakon az első évi gyűjtés alkalmával már ismertetett csoportos szervezetben és az akkor alkalmazott gyűjtőmódszerrel dolgoztunk, ahelyett, hogy a továbbiakban a kiegészítő és ellenőrző gyűjtésről szólnánk, inkább összefoglalóan azokról az eredményekről ejtek szót, amelyek csaknem egy évtizedes csángó terepmunkánk révén ma lehetővé teszik, hogy a csángó nyelvjárás, sőt ezen túlmenően a csángó településtörténet nem egy kérdésében az eddiginél jóval biztosabban tájékozódjunk.

5. Bár az anyag teljes egészében való feldolgozatlansága miatt az eredmények részletes felsorolására ma még nem gondolhatunk, nagy általánosságban rámutathatunk egyrészt arra, hogy a fennebb jelzett célkitűzések közül a helyszíni gyűjtés során eddig mit valósíthattunk meg, másrészt meg mit tettünk szervezett műhelymunkával a gyűjtött, igazán gazdagnak és érdekesnek mondható anyag közkinccsé tétele érdekében.

A helyszíni munkával kapcsolatos célkitűzéseink megvalósítása tekintetében a következő eredményekre hivatkozhatunk:

a) Kutatómunkánk legfontosabb, a nyelvjáráskutatás területén túl is értékelhető eredményének tekintjük azt, hogy pontosan megállapíthattuk a moldvai csángó-magyar települések számát és helyét.<sup>82</sup> Erre vonatkozó helyszíni kutatásainkban csak a jelenlegi, valóságos nyelvi állapot rögzítésére törekedtünk. Ezért a kutatómunkánk nyomán rajzolt térképre csak olyan településponatok neve került rá, amelyeknek valóban ma is van magyarul beszélő lakossága. A moldvai csángó települések számának és helyének pontos rögzítése nagyban elősegíti nemcsak a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem nyelvjáráskutatóinak ezutáni nyelvjárási gyűjtőtevékenységét, de nagy segítséget nyújt más tudományos kutatóknak is. A kolozsvári Folklor Intézet gyűjtői például már a tőlünk készített térkép segítségével tájékozódtak a terepen, sőt első kiadványuk térképmelléklete is a mi térképünk felhasználásával készült.<sup>83</sup>

b) Nyelvjárási ismereteink gazdagodása szempontjából kutatómunkánk legfontosabb eredménye, hogy sikerült az eszményien legsűrűbb ponthálózatú, minden egyes csángó településpontra kiterjedő moldvai csángó nyelvtérkép anyagát összegyűjtenünk. E nyelvtérkép a remélhető 1957. évi kiegészítő gyűjtés után mintegy 1100—1200 térképlapon tájékoztat majd nemcsak a csángó nyelvjárás legfontosabb hang-, alak-, mondattani, de a szorosabb értelemben vett szóföldrajzi jelenségeinek területén is.

c) A csángó településponatok kijelölésével és a nyelvföldrajzi anyag összegyűjtésével kapcsolatban alapvetően és — legalábbis mi úgy hisszük — véglegesen tisztáztuk a moldvai csángóságon belül jelentkező nyelvjárási tagozódást. Ennek eredményeképpen ma már világosan látjuk, hogy a moldvai csángó-magyarságon belül a következő három nyelvjárási, sőt — bátran

<sup>82</sup> A térképen is rögzített moldvai csángó települések felsorolását l. alább a c) pont alatt.

<sup>83</sup> L. FARAGÓ—JAGAMAS i. m. 6—7. l.-ját és a térképmellékletet.

kimondhatjuk — ennek megfelelően három néprajzi csoport jelölhető ki:<sup>84</sup>

1. A Románvásár (Roman) környéki ún. északi-csángók csoportja. E csoport ezeken a településhelyeken lakik: \*\*Bargován (Bărgaoani), \*\*Dochia, \*\*Jugán (Iugan), Kelgyeszt (Pildești), Szabófalva (Săbăoani) és Újfalu (Traian). Ide az északi-csángókhoz kell sorolnunk nyelvjárási és településtörténeti alapon az egykori Egyedhalma (Adjud) környékén egyik legdélebbi csángó pont Ploskucén (Ploscuțeni), valamint az 1920-as években Jugánból Jászvásár (Iași) környékére telepedett Jázu Porkuluj (Iazu Porcului) csángó lakosságát is. — 2. A moldvai csángó-magyarok másik csoportja, az ún. déli-csángóság Bákó (Bacău) városától kissé délre Bogdánfalván (Valea Seacă) és környékén: Albény (Albeni), Gyoszény (Joseni), Nagypatak (Valea Mare), Trunk (Galbeni), \*\*Szeketura (Săcătura) és Újfalu (Bălcescu) nevű településponatokon helyezkedik el. Megjegyzendő azonban, hogy Gyoszény nyelvében jelentkeznek az alább, 3. csoportba sorozott székelyes-csángó pontokon jellemző nyelvjárási sajátosságok, viszont a legfontosabb nyelvi sajátosságai alapján a székelyes-csángó telepek közé sorolt Nagypatakkaal tőzsomszédos Forrófalva (Fărăoani) és a mellette fekvő Klézse (Cleja), valamint a távolabbi Lujzi Kalagor (Luizi-Călugăra) csángó-magyar lakossága nyelvében meg felfedezhetők déli-csángó nyelvi sajátosságok is. Nincs terünk és így csak futólag utalhatunk rá, hogy e jelenség okát alkalmassint a régebben több ponton élő déli csángóság részbeni elszékelyesedésével, tehát végeredményében viszonylag újabbkori székely betelepüléssel lehet magyarázni. — 3. A moldvai csángó-magyaroknak mintegy kétharmad részét az ún. székelyes- vagy székely-csángók teszik. Ezek települései a Szeret (Siret) bal és jobb partján részben a déli-csángó telepeket ölelik körül, részben meg a Szeret mellékfolyói: az Aranyosbeszterce (Bistrița), a Tatros (Trotuș), illetőleg ez utóbbi mellékvizei: a Kászon (Cășin) és a Tázló (Tazlău) vízvidékéhez tartozó völgyekben helyezkednek el. Az Aranyosbeszterce mellett Bergyila (Berdila), Lészped (Lespezi), Lilijecs (Lilieci), a Szeret bal partján északról délre haladva Kalugárén (Călugăreni), \*Furnikár (Furnicari), \*Tamás (Tamași), beljebb a mellékvölgyekben Lábnik (Vladnik), Podoros (Podu Roșu), a Gajcsána (Găiceana) politikai községhez tartozó Magyarfalva (Unguri), a Szeret jobb partján ugyancsak északról délre haladva \*Terebes (Trebișu), Lujzi Kalagos (Luizi Călugăra), Forrófalva (Fărăoani), Klézse (Cleja), Somoska (Șomusca), Pokolpatak (Valea reă), Újfalu vagy újabban Dózsa (Doja), Csík (Ciocani), \*\*Beringyest (Berindești), Külsőrekecsin (Fundu Răcăciuni), \*\*Kápota (Capăta), Nagyrekecsin (Răcăciuni), Szászút (Săscut) egyik része: Funtinyele (Fîntinele) községben él székelyes-csángó lakosság. A Tatros mentén és a hozzá tartozó mellékvölgyekben a legészaknyugatibb Csügésen (Ciugheș) kezdve a felsorolást Bruszturósza (Brusturoasa), \*Mojnest (Moinești), \*\*Lunká Hojnest (Lunca Hoinesti), \*\*Glodurile, Dormánfalva (Dărmănești), Valéja Kimpuluj (Valea Cîmpului), Dof-tánához (Dofteana) tartozó Szálka (Salca), \*Bogáta (Bogata), Pakura (Păcurele), \*Szlániktorka (Gura Slănicului), Szlánikfürdő (Băile Slănic), Cserdák (Cerdac), Templomfalva (Biserica Slănic), Fűrészfalva (Fărăs-

<sup>84</sup> Az alábbi felsorolásban a \* -gal jelzett pontokon ma már nagyon csekély (2—20) magyarul beszélő csángó lakik, a \*\* -gal jelzett pontok jelentős csángó—magyar lakossága az előbbiekkal együtt nyelvi szempontból a teljes elrománosodás utolsó szakaszát éli.

träu), Gorzafalva (Oituz), Bahána (Bahna), Szitás (Nicorești), Újfalu (Satul nou), Diószeg (Tuta), Szőlőhegy (Pîrgarești), Onest (Onești), Váló Száka (Valea Seacă), \*\*Gutinász (Gutinaș), \*\*Borzest (Borzești), Práléja (Pralea) és egészen délen, különállóan Vizánta (Vizanta răzeșească) községben találtunk székelyes csángó lakosságot. A T á z l ó m e n t é n északról lefelé haladva Frumósza (Frumoasa), \*\*Kukujec (Cucueti), Pusztina (Pustiana) a hozzátartozó kis Ripá Jépi (Rîpa Jepii)-vel, Szerbek (Sîrbi), \*Árdeván (Ardeoani), Esztrugár (Strugari), \*Köves vagy Kövesalja (Petricica), \*\*Jenekest (Enechești), Máriafalva vagy Lárguca (Lărguța), Berzujok (Bărzulești), Gajdár (Găidar), Komán (Coman), Turluján (Turluian), Gyidráska (Vidrasca), Esztufuj (Stuful), Váliri (Valea rea), a Berzunc (Berzunți)-hoz tartozó Butukár (Butucari), Balanyásza (Bălăneasa) és Pojáná Nukuluj (Poiana Nucului) csángó-magyar lakói sorozhatók a székely-csángó nyelvjárást beszélő csángó csoporthoz.

Egyelőre ugyan kevés megállapításunkat fogalmazhatjuk meg határozottan, a nyelvjárási csoportok kijelölése azonban azzal a fenntartással véglegesnek tekinthető, hogy a további kutatás egy-két tőlünk is ismert, de még fel nem keresett ponton található majd magyarul beszélő csángóságot. Az ilyen pontok nyelvjárási hovatartozását csak az ott folytatott kutatás anyagának ismeretében jelölhetjük ki.

d) Nemleges eredményként megállapítható, hogy nyelvtérképgyűjtő munkánk során nem sikerült semmi iránymutató felvilágosítást kapnunk a *csángó* név eredetére, illetőleg eredeti jelentésére nézve. Annyit azonban megállapíthattunk, hogy mind a régebbi, alkalmasint még a középkorban települtek tekinthető északi- és déli-, mind pedig a székelyes- vagy székely-csángó csoporthoz tartozó csángóság csak húzódozva vállalja, ha ugyan egyáltalában vállalja e nevet, úgy tehát, hogy a kérdezősködőnek az az érzése: a moldvai magyarság a csángó népvét lebecsülő jelentésűnek tekinti. Ami aztán a csángóság népi öntudatát illeti, a székely-csángó csoporthoz tartozó népesebb, zömében csángó-magyar lakosságú települések csángóságának határozott a magyar népi öntudata, az északi és déli csángó települések lakói azonban a népi hovatartozásra vonatkozó kérdés esetén *katolik*-nak, azaz katolikusnak vallják magukat. Ezek a csángók ugyanis mindannyian a római katolikus egyház buzgó, sőt vakbuzgó hívei, népi össze- és hovatartozásukat ezért érdekesen a vallásukra utaló *katolik* megjelöléssel fejezik ki.

e) A moldvai csángó nyelvjáróterület minden egyes pontjára kiterjedő általános nyelvföldrajzi tájékozódás alapján kijelölt legjellegzetesebb nyolc csángó ponton a második csoport a nagy kérdőívvel már az első évben jelentős anyagot gyűjtött a csángó nyelvjárási jelenségek bensőségebb megismerése érdekében. E nagy kérdőív mintegy negyven-negyven igei és névszói mintaszavának kikérdezésével a második csoport gyűjtői az ige-, illetőleg névragozási rendszerre vonatkozólag kielégítő mennyiségű anyagot jegyeztek le. Emellett azonban a ragok használatára rendszeres kérdéssel, a szóképzésre vonatkozólag részben így, részben meg passzív megfigyeléssel gyűlt az alaposabb nyelv-, illetőleg szóföldrajzi tájékozódás céljait is szolgáló jelentős anyag.

A csángóságnak a többi magyar nyelvjárást beszélő magyarsággal való összefüggése tekintetében az eddig gyűjtött csángó nyelvföldrajzi anyag alapján világosan meg lehet már most is annyit állapítani, hogy a moldvai csángó magyarságnak legalább kétharmada, a székelyes-csángó nyelvjárást beszélő része, feltétlenül keleti székely betelepülő. Hogy aztán e csángóság

nyelvjárása közelebből melyik székely nyelvjárással tart kapcsolatot, sőt továbbmenőleg van-e s ha van, milyen kapcsolat van az északi és déli csángó nyelvjárás meg a többi magyar, főként pedig éppen a székelyes-csángó és a székely nyelvjárások között, ezzel kapcsolatban ma még világosabban látjuk, mint célkitűzéseink kezdeti megfogalmazásakor azt, hogy ezt az összehasonlító nyelvjárástani vizsgálatot megkívánó feladatot kielégítő módon csak a nagy magyar nyelvatlasz, az erdélyi nyelvjárások vonatkozásában pedig a tőlünk kezdeményezett erdélyi magyar nyelvtérkép, illetőleg több vidéktérképünk anyagának teljes összegyűjtése és a csángó nyelvtérkép anyagával való egybevetése esetén végezhetjük majd el. E ponton tehát jelen pillanatban legfeljebb többé-kevésbé megalapozott sejtelmekre, de nem kellő körültekintéssel bizonyított eredményekre hivatkozhatnánk.

f) Az előbb e) pont alatt jelzett célkitűzésünknek megfelelően nem tartottuk elégségesnek a moldvai csángó-magyar nyelvjárásterületen való kis és nagy kérdőíves nyelvföldrajzi tájékozódást, hanem részben nagy kérdőíves gyűjtőmunkával, részben meg a passzív megfigyelés módszerével gazdag anyagot gyűjtöttünk a moldvai csángó nyelvjárás nyelvi rendszerének bemutatásához is. E cél eléréséhez természetesen már a kis kérdőívvel gyűjtő első csoport nyelvföldrajzi anyagában és az e gyűjtés során passzív megfigyeléssel lejegyzett „orvanyag”-ban is feles számú adalékanyag gyűlt össze, az egész nyelvi rendszer ismeretére vonatkozólag azonban részint a nagy kérdőívvel gyűjtő második csoport kérdőívének nyelvtani vonatkozású kérdéseire adott válaszokból, részint meg a mindkét csoport gyűjtői egyéni érdeklődési körének megfelelő különleges kérdőívvel szerzett, bizonyos jelenségkörre vonatkozó sok-sok adat hozott eléggé gazdag anyagot.

g) Célkitűzéseink valóraváltása érdekében folytatott munkánknak már eddig ismertett eredményei is szilárd alapanyagát képezik egyben egy későbbi időpontban megszerkesztendő nagy csángó szótárnak. Már az eddig ilyen módon gyűjtött csángó anyag egyebek mellett azért is jelentős, mert minden adat pontosan települési egységhez rögzíthető, sőt az adatok jelentős hányada név, kor és nem szerint ismert személyekhez kapcsolható. Ha munkakörülményeink, illetőleg munkaközösségünk tagjainak személyi elfoglaltsága megengedi egy csángó tájszótár tervének megvalósítását, a szerkesztés megkezdése előtt néhány jellegzetes csángó nyelvjárási ponton egy különlegesen szótári gyűjtés céljaira összeállított, a csángóság tárgyi és szellemi világának lehetőleg minden kérdéskörét felölelő kérdőívvel kell majd a tervezett szótár számára kiegészítő anyagot gyűjtenünk.

h) A magyar—román nyelvi kölcsönhatás vizsgálatának kérdéséhez a magyar nyelv vonatkozásában a nagy és kis kérdőíves gyűjtés, illetőleg az e gyűjtés során előkerült „orvanyag”, a román nyelvet illetően a nagy és kis kérdőíves gyűjtés szolgáltatott gazdagnak mondható anyagot. A szókincsbeli hatás már ennek alapján is elég bensőségesen vizsgálható, de természetesen az effajta vizsgálat is csak akkor nevezhető majd legalább viszonylagosan kimerítőnek, ha a h) pontban jelzett szótári munkát érdekében tervezett kiegészítő gyűjtést elvégezhetjük. A már eddig összegyűlt anyag feldolgozásával kapcsolatos eredményeinkről az alábbiakban még lesz alkalmunk szót ejteni.

6. A célkitűzések és az elért eredmények pontonként való összehasonlításából jól látható, hogy a kedvezően megváltozott belpolitikai helyzetben az eddigi egyéni erőfeszítések helyett a közösségi munká-



val és új kutató módszerek alkalmazásával milyen mértékig tudta munkaközösségünk megvalósítani a maga elé tűzött feladatokat. Érthető azonban, hogy munkaközösségünk a helyszíni gyűjtés elvégzésével, az anyag kicédulázásával, illetőleg részbeni rendezésével nem tartotta, sőt ma sem tartja, mert hiszen nem is tarthatja munkáját befejezettnek.

Mindjárt az első évi terepmunka befejezése után célkitűzéseinkről, elért eredményeinkről és jövőbeli terveinkről a magyar olvasóközönség és egyben a szakkörök okulására — a rendelkezésünkre álló közlési keretek felhasználásával — egy magyar hetilap hasábjain rövid közleményt<sup>85</sup> tettünk közzé, majd a román közvélemény és a román szakkörök tájékoztatása céljából munkánkról egy népszerűsítő jellegű román nyelvészeti folyóiratban jelentettünk meg egy kisebb terjedelmű beszámolót.<sup>86</sup> Magyar szaktudományi folyóiratban előbb LŐRINCZE LAJOSnak egy más természetű beszámolójába<sup>87</sup> beleszőve jelent meg moldvai munkánkról rövid, vázlatos, majd ugyanott e sorok írójának tollából részletesebb tájékoztató.<sup>88</sup> De míg Lőrincze előbb említett beszámolója természetesen csak a gyűjtés néhány fontosabb mozzanatának és eredményének megemlítésére korlátozódhatott, e sorok írója igyekezett a rendelkezésére álló keretek között az 1949-ben elkezdett nyelvjáráskutató munkát a moldvai csángó nyelvjáráskutatás történeti távlatába beállítani, az újabb kutatás előkészítéséről, célkitűzéséről, munkamódszereiről és eredményeiről számot adni. Ez az első, részletesebb beszámoló inkább a célkitűzések és eredmények kiemelésére törekedett, a munkaközösség egy másik résztvevője, MÁRTON GYULA azonban az előbbi tájékoztatóban érintett kérdéseket különösen a helyszíni gyűjtés módszerének ismertetésével és — nagyon helyesen — a gyűjtés hiányosságaira vonatkozó megállapításokkal egészítette ki.<sup>89</sup> Fogyatékosként MÁRTON ezeket emelte ki: a) A nyelvföldrajzi gyűjtésben hiányolható ugyan a mondattani kérdések csaknem teljes mellőzése, de ha a mondattani jelenségek kérdezés útján való megállapításának nehézségeit ismerjük, nem feltűnő e hiányosság. b) Minthogy minden ponton két gyűjtő csak egy-egy adatközlővel dolgozott, a gyűjtött anyag hihetőleg nem tárja fel kellő mértékben a kor és nemek szerinti nyelvjárási rétegződéseket. Bár e fogyatékoság felemlítése a gyűjtés akkori szakaszában indokolt volt, mint MÁRTON is jelezte, gyűjtésünk e hiányosságát nagymértékben csökkentette az, hogy a minden csángó települési pontra kiterjedő gyűjtés adatközlői mindkét nem legkülönbözőbb korú képviselői közül kerültek ki, s így ha nem az egyik, de a másik, nagyon sok esetben tőszomszédos település nyelvéből előkerültek a nyelvi jelenségek kor és nem szerinti megoszlását tükröztető nyelvföldrajzi adatok. Azóta, hogy munkaközösségünk még több alkalommal végzett a terepen kiegészítő és ellenőrző munkát, az egyes pontokon kiválasztott adatközlők száma emelkedett és így a nyelvi rétegződés viszonylatában gyűjtésünk fogyatékosága még jelentősebb mértékben csökkent. c) Nem hagyható figyelmen kívül MÁRTONnak az az észre-

<sup>85</sup> L. tőlem: Nyelv kutatással — a nacionalizmus ellen: Utunk 1949. 20. sz. 12.

(A közlemény újságírós címe a szerkesztőségtől származik.)

<sup>86</sup> Uő., Ceretări asupra graiului popular al Ciangailor din Moldova: Cum vorbim III. 2. sz. 31—3.

<sup>87</sup> LŐRINCZE LAJOS, Beszámoló romániai utunkról: MNy. XLIX, 224.

<sup>88</sup> L. tőlem, A kolozsvári magyar egyetem munkaközösségének nyelvföldrajzi kutatásai a moldvai csángóság körében: i. h. 508—14.

<sup>89</sup> MÁRTON GYULA, A moldvai csángó nyelvjárás atlaszának munkálatairól: Nyt. LXXXVIII, 376—82.

vétele sem, amely a gyűjtők hangjelzésének összehangolásában jelentkező fogyatékoságokra vonatkozik. Itt is hivatkozhatunk azonban arra, hogy jóllehet a gyűjtés kezdő szakaszában ez a fogyatékoság is valóban megállapítható volt, a későbbi évek gyűjtőútjai részben éppen az e tekintetben jelentkező fogyatkozások kiküszöbölését célozták és szolgálták. Az ellenőrző gyűjtésekre való előkészüléskor ugyanis minden kétes, illetőleg bizonytalan adatot kijegyeztünk és a gyűjtők a hiányok kiegészítése, meg más, a kérdőív bővítéséből adódó feladatuk végzése mellett elsősorban a kétes vagy bizonytalan adatok ellenőrzését végezték el. S ha már itt fogyatékoságaink egy részének felsorolásáról esett szó, rá kell mutatnom arra, amire egyébként már előbb hivatkoztam beszámolómban is utaltam (vö. MNY. XLIX, 514), hogy tudniillik fogyatékoságaink jó részének forrása a tervszerűsítés hiányában keresendő. Minthogy a Bolyai Tudományegyetem magyar nyelvészeti tanszékének a) nem volt és nincs egyetlen tagja sem, aki különlegesen csak a csángó kutatással foglalkozott volna, illetőleg foglalkozhatnék, továbbmenőleg b) a tanszéknek nem volt ilyen kutatási célokra rendszeresített átalánya, amelyre alapítva a kutatást időben és anyagiak tekintetében tervszerűsíteni lehetett volna, a kutatás résztvevői csak más természetű, egész embert kívánó oktató és tudományos normamunkájuk végzése mellett végezhettek az előkészítés, a helyszíni gyűjtés, az anyag cédulázásának, a hiányok megállapításának munkáját, s minthogy költségvetési esetlegességek miatt nem egyszer szinte csak az utolsó pillanatban értesültek a kutatóút pénzügyi lehetőségeinek kedvező alakulásáról, a kutatás irányítója sem tudta kielégítően előkészíteni sem az első, sem a többi csángó utat.<sup>90</sup>

Magáról a gyűjtésről szóló előbb felsorolt beszámolók, előadások<sup>91</sup> és jelentések összeállítása mellett a munkaközösség tagjai a gyűjtött nyersanyagnak közlésre való előkészítése mellett az anyag monografikus feldolgozása érdekében is valamelyes eredményre hivatkozhatnak.

Először a kínálkozó kiadói igény kielégítésére egy olyan a moldvai csángókra vonatkozó legfontosabb történeti, nyelvészeti és néprajzi eredményeket összefoglaló, a szakemberek és a nagyközönség tájékoztatására szolgáló gyűjteményes munka<sup>92</sup> elkészítését vállalták, amely egyben mutassa azt,

<sup>90</sup> A kutatás irányítójának, e sorok írójának folytatólagos és tervszerű munkáját mintegy két évig a fentiekén kívül itt nem részletezhető személyi nehézségek is megakadályozták.

<sup>91</sup> E fennebb említett három nyomtatásban is megjelent tájékoztatón kívül 1956 nyarán a R. N. K. Akadémiája kolozsvári Nyelvtudományi Intézetében „Beszámoló a moldvai csángók között végzett nyelvjáráskutató munkáról” címen GÁLFFY MÓZES, a moldvai gyűjtés egyik legelmélyebb résztvevője is tartott tájékoztató előadást. Az előadás szövege kiadási lehetőségek hiánya miatt mindezeig nem jelenhetett meg.

<sup>92</sup> A történeti rész Cselényi Béla és Vágó Béla, a néprajzi Faragó József, Ifj. Kós Károly és Szegő Júlia, a nyelvjárási pedig Gálffy Mózes (Hangtan), Márton Gyula (román szókincschatás), Vámszer Márta (az alaktan egy része) és Szabó T. Attila (az alaktan egy része, a szókincs) fogalmazásában került a kiadóhoz. — Megjegyezzük, hogy bár a kiadvány bennünket közelebről érdeklő nyelvjárásfeldolgozó anyaga még 1953-ban a kolozsvári Tudományos Kiadóhoz került s a kiadványt — legalábbis nyelvészeti vonatkozásban — a szokásos belső lektorálás mellett a magyar—román művelődési egyezmény értelmében a magyarországi terjesztés előtt kikért budapesti szakvéleményezés is megfelelőnek találta, sajnos, előzetes tájékoztatónk különböző, itt nem részletezhető okokból mindmáig nem jelenhetett meg. — Bár e gyűjteményes kiadvány mindmáig nem látott napvilágot, megállapításait egy később készült, de hamarabb megjelent munka kénytelen volt kéziratban felhasználni és térképünk alapján egy céljainak megfelelő vázlatot közzétenni (I. FARAGÓ—JAGAMAS, i. m. 5 kk.).

hogy a csángóság kérdéseinek tekintetében a különböző tudományterületek művelői meddig jutottak el és melyek azok a pontok, amelyek irányában a további kutatás szükséges. Természetes azonban, hogy e munkát magunk nyelvészeti vonatkozásban nem tekintettük egyébnek, mint legfontosabb eredményeinkről szóló előzetes tájékoztatónak. A szaktudományi feldolgozás irányában a moldvai csángó nyelvjárás nyelvi rendszere egyik részletének, a csángóban annyira jellegzetes kicsinyítő, becéző képzők részletes feldolgozása készült el.<sup>93</sup> E tanulmány a Csűry Bálint nevéhez fűződő nyelvjárásmonográfiák szellemében önálló egységként a moldvai csángó nyelvjárásban jelentkező összes kicsinyítő-becéző képzőket a munkaközösség gyűjtötte teljes példaanyag felhasználásával vizsgálja és rendszerezi, tehát végeredményében ez az egyéni fogalmazásban közzétett dolgozat is közösségi munka eredménye. Ugyanez áll MÁRTON GYULÁNAK a moldvai csángó nyelvjárás szókincsében jelentkező román hatásról írt és előbb román, majd magyar nyelven is közre adott dolgozatára<sup>94</sup> nézve is. MÁRTON azonban e két dolgozatban a csángó nyelvjárást ért román hatásról tervezett nagyobb monográfiája egy fejezetének, sajnos, csak legfontosabb eredményeit és válogatott példaanyagát tehette közzé. Az e tárgykörre vonatkozó kutatások sajnálatos hiányaira mutatunk rá akkor, ha jelezzük, hogy e két kényszerűségből vázlatos, monografikus feldolgozás a keleti magyar nyelvjárások szókincsét ért román hatás vonatkozásában úttörő jellege mellett egyben eddig a legteljesebb összefoglalás is.

Mivel a fentiekből látnivaló, hogy gyűjtésünk anyagának feldolgozása és közzététele tekintetében eddig milyen keveset tettünk, illetőleg — jórészt saját hibánkon kívül — milyen keveset tehattunk, érthető, hogy az e téren mutatkozó legkisebb eredményre is rá kell mutatnunk. Éppen ezért itt megemlítjük azt a HEGEDŰS nyomdokain járó kis közleményt is, amelyben a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem nyelvészeti tanszékének munkaközössége<sup>95</sup> két, magnetofonszalagról lejegyzett trunki mesét pontos fonetikus átírással adott ki (Nyr. LXXXI, 109—12). Ez a kezdeményezés, az első pontos fonetikus lejegyzésű, Moldvában gyűjtött szöveg közzététele már önmagában is dicséretre méltó, de figyelmünkre tarthat számot azért is, hogy rámutat a nyelvész-munkaközösség és a kolozsvári Folklor Intézet kutatóinak eddigi és jövőbeli együttműködésében rejlő tudományos előnyökre és szunynyadó lehetőségekre is.

7. Ha már most szemlénk befejezéseként visszatekintünk a tőlünk kitűzött célok közül az anyaggyűjtésben elért kétségtelen eredményekre, számba vesszük a főként nyelvöldrajzi anyag közzétételeinek előkészítése<sup>96</sup>

<sup>93</sup> L. tőlem: A kicsinyítő-becéző képzők a moldvai csángó nyelvjárásban. „A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem (1945—1955)” címet viselő kiadvány (H. n., 1956) 445—91. l.-ján. Megjegyzendő, hogy e dolgozat is már 1950 júniusában készen volt, de csak 1956-ban jelent meg (erre nézve l. az i. h. 487 is).

<sup>94</sup> Citeva aspecte ale influenței limbii române în lexicul graiului ceangau din Moldova: Studii și Cercetări Linguistice VI, 331—9. — Ugyanerről némi kiegészítéssel magyarul: l. tőle A moldvai csángó nyelvjárás szókincsét ért román nyelvi hatásról: MNy. LII, 92—100.

<sup>95</sup> A személyi vonatkozású félreértések elkerülése végett nem árt jelezni, hogy bár e sorok írója is a tanszék kötelékébe tartozik, e munkában már nem vett részt.

<sup>96</sup> E tekintetben megnyugtató eredmények tarthatjuk, hogy 1957 nyarán mintegy 900 térképlap sokszorosításra alkalmas tusrajzban már készen van. A tervek szerint 1958 folyamán a kb. 400 lapot tartalmazó I. kötet a R. N. K. Akadémiája és a Bolyai Tudományegyetem közös kiadásában megjelenhetik, s a további két, egyenként 350—

érdekében tett eddigi jelentős erőfeszítéseinket és tekintetbe vesszük azt a néhány közleményt, amelyben munkánk természetéről tájékoztatót kívántunk adni, illetőleg az eredményekből legalább valamit a nyelvjáráskutatás számára felhasználhatóvá akartunk tenni, bár munkánkkal semmilyen vonatkozásban sem lehetünk elégedettek, mégis az e dolgozat első felében felvázolt, értékelő beszámolónk világánál a hozzáértő tárgyilagosan megállapíthatja, hogy miben jelent közösségi munkánk új, előremutató lépést, vagy éppen sajnálatos visszafelé haladást a moldvai csángó-magyar nyelvjárás kutatásának történeti folyamatában.<sup>97</sup>

Látnivaló tehát: nem munkánk értékének elfogult túlbecsülése készített arra, hogy a róla adott részletező, de mégsem elég részletes képpel e történeti vázlatnak is szánt beszámoló arányait megbontva, tájékoztatónk terjedelmének nagyobbik felét a magunk munkájával kapcsolatos kérdések vizsgálatára fordítsam, hanem annak belátása, hogy míg munkánkról az előbb jelzett előzetes beszámolókon kívül semmi sem jelent meg, eredményeinkből még vajmi kevés látott s nemcsak tőlünk függ, hogy ezután is mennyi lát napvilágot, az előzőkben az egész csángó nyelvjáráskutatásról adott s a lehetőségig teljességre törekvő irodalmi utalásokban viszont a szakember előtt ott áll a csángó nyelvjárás kutatásának egész története anyaga. Az e szemle kapcsán adott bíráló-értékelő megjegyzések ellenőrzése során és e beszámoló második feléből kitetsző célkitűzéseink, eredményeink és jövőre mutató terveink ismeretében ki-ki most már kellő történeti távlatba beállítva tárgyilagos képet alkothat a moldvai csángó nyelvjárás kutatásának egész történetéről s közelebbről eleddig utolsó, de remélhetőleg nem legutolsó mozzanatáról, a kolozsvári nyelvjáráskutatók 1949—1957 között végzett közösségi munkájáról is.

Kolozsvár, 1957. dec.

SZABÓ T. ATTILA

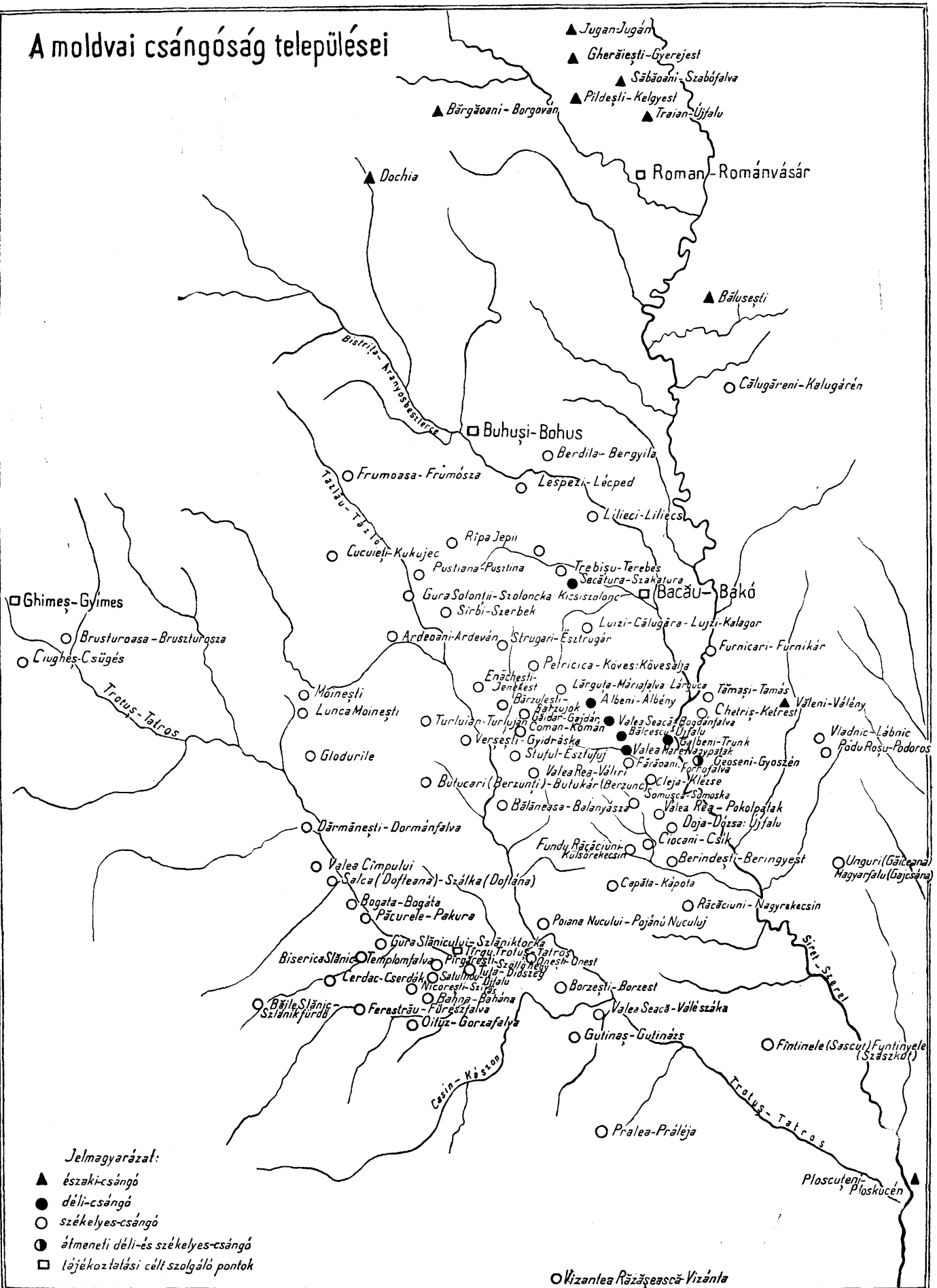
---

400 lapot magába foglaló kötet is 1958—59 folyamán napvilágot láthat. Mindez attól is függ, hogy egy teljesen és egy részben nekünk dolgozó rajzoló mennyire győzi a rajzolást, a korrektúra és a revízió sok időt kívánó munkáját. — Előzetes tájékoztatóul megjegyzendőnek tartjuk, hogy ábrázolási módszerünkben a térképlapok 1949-ben kezdett meg-rajzoltatásában az egyszerű adatbeíró módszert alkalmaztuk még azelőtt, hogy DEME LÁSZLÓ kandidátusi dolgozatának vitája során közte és BÁRCZI GÉZA meg LŐRINCZE LAJOS között éppen a nyelvatlasz ábrázolási módja kérdésében az ismert, magas színvonalú és rendkívül tanulságos véleménycsere lefolyt (l. erre DEME, Nyelvatlaszunk funkciója és további problémái. Bp., 1956. Maga a vita a 317—47). Meg kívánjuk jegyezni azt is, hogy jöllehet az adatbeírási lapok mellett összesítő jelenségtérképlapokat is szándékszunk közreadni, BÁRCZI és LŐRINCZE álláspontját magunk is osztjuk, s így a nyelvtérkép anyagának kiértékelő feldolgozását és szemléltetését nem tartjuk az anyagközlő munka feladatának.

<sup>97</sup> Szinte felesleges megjegyezni, hogy a magunk munkájáról ma, 1957-ben sok vonatkozásban teljesebb, egyes pontokban az előbbtől eltérő képet rajzolhattam, mint amilyent 1950-ben fogalmazott beszámolómban (MNY. XLIX, 508—14) igyekeztem rögzíteni. Éppen ezért a csángó kutatás iránt érdeklődőnek ajánlatos az első beszámoló adatait e tájékoztató alapján ellenőrizni; eltérések esetén természetesen ez utóbbi beszámoló adatai tekintendők irányadóknak.



# A moldvai csángóság települései





## Geschichte der Mundartforschung der Moldauer-Tschangos

In der Einleitung weist der Verfasser darauf hin, dass es unter den ungarischen Volksgruppen — mit Ausnahme der Volksgruppe der Szekler — keine gibt, welche die Aufmerksamkeit der ungarischen Wissenschaft so früh und dauerhaft erweckt hatte, als die in der Umgebung der Städte Roman, Bákó (Bacău) und Onyest (Oneşti), sowie entlang des Szeret(Siret)-Flusses und in den Tälern seiner Nebenflüsse (Beszterce-Bistrița, Tázló-Tazlău und Tatros-Trotuş) lebende Volksgruppe der Moldauer Tschangos. Dieses frühe Interesse hat seine Gründe in der romantischen Geschichtsbetrachtung, die die Tschangos als Nachkommen des Ungartums von Etelköz betrachtete.

Der Verfasser befasst sich im ersten Teil seiner Abhandlung mit den ersten seit der Mitte des XVIII-ten Jahrhunderts vereinzelt vorkommenden Untersuchungen, die grösstenteils von Nicht-Linguisten ausgeführt wurden. *Alexius Gegő*, Mitglied der Ungarischen Akademie der Wissenschaften war der erste, der im Jahre 1836 die Moldauer Tschangos aufsuchte; ihm folgte der katholische Geistliche *Innozenz Petrás*, selbst ein gebürtiger Tschango, der mit der Zeitschrift „Magyar Nyelvőr“ und dem Redakteur des „Erdélyi Múzeum“, *Gabriel Döbrentei* in Verbindung stand, dann *Philipp Jákó Imets*, *Franz Kovács* und *Aladár Ballagi*.

Die ersten fachmässigen Untersuchungen auf dem Gebiet der Tschango-Mundart hatte der Schriftleiter der Zeitschrift „Magyar Nyelvőr“, *Gabriel Szarvas* eingeleitet. Seiner Spur folgend haben sich mehrere von den bedeutendsten einheimischen und ausländischen Forschern — zum Teil auf Grund an Ort und Stelle ausgeführter Untersuchungen — mit der Bekanntmachung bzw. der Herkunftfrage dieser besonders archaischen Mundart befasst.

Szarvas hat die Tschango-Mundart nicht nur beschrieben, sondern ihre mit dem Szekler-Dialekt gemeinsame Herkunft festgestellt. Auch *Bernhard Munkácsi* ging in seinen nach sprachgeschichtlichen Gesichtspunkten ausgeführten Abhandlungen — betreffs der Herkunft der Tschangos — von den Feststellungen Szarvas' aus. Nach dem verfehlten Versuch *Gustav Weigands*, der die Vorfahren der Tschangos in den Kumanen sah, brachte *Anton Horger* auf Grund von ausführlichem mundartlichem Vergleichsmaterial die gemeinsame Herkunft der Szekler und der Tschango-Mundart mit der jahrhundertlang dauernden Auswanderung der Szekler nach der Moldau in Verbindung.

Die neuere Forschung, die Herkunftsfrage beiseite lassend, bemüht sich vielmehr die Tschango-Mundart je gründlicher zu erforschen und darzulegen.

Neben den zwei Forschungsreisen in den Jahren 1900 und 1901 von *Moses Rubinyi*, hebt der Verfasser die grossangelegte Sammeltätigkeit des Finnen *Yrjö Wichmann* in den Jahren 1906 und 1907 hervor. Wichmann hat in Szabófalva (Sabăoani), einer der sog. Nord-Tschango-Siedlungen gesammelt



und sein gesammeltes Material in mehreren kleineren-grösseren Arbeiten monographischer Art und in einem Wörterbuch bearbeitet. Seine Sammlungen wurden vom Bahnbrecher der modernen ungarischen Mundartforschung, *Valentin Csúry* in den Jahren 1928—31 ergänzt und fortgesetzt. Es ist nur zu bedauern, dass aus seinem unter den Süd-Tschangos und den sog. Szekler-Tschangos gesammelten Material nur eine morphologische Monographie und einige kleinere Mitteilungen erschienen. Das Material selbst, sowie Csúry's ganzer wissenschaftlicher Nachlass fiel im Herbst des Jahres 1944 in Debrecen den Kriegszerstörungen zum Opfer.

Ausser diesen Arbeiten kann man noch hier die von der westlichsten Tschango-Siedlung Csügés (Ciugheş) herrührende Abhandlung von *Edmund Balogh* und die unter den nach Transdanubien hinübersiedelten Tschangos gesammelte und veröffentlichte Textpublikation von *Ludwig Hegedüs*, sowie einige Mitteilungen des Verfassers erwähnen.

In sprachgeschichtlicher Hinsicht hebt der Verfasser ausser der Urkunden-Publikation von *Emil Jakobovich* und *Valentin Csúry* die Arbeit von *Ladislau Mikecs* hervor. Mikecs hat in seinem methodisch neuartigen Werk die Personennamen des Kodex-Bandinus aus den Jahren 1646—47 bearbeitet.

Im zweiten Teil seiner Arbeit weist der Verfasser auf die Forschungen von *Paul Peter Domokos* und *Gabriel Lükő* hin. Beide Forscher sind Vertreter derjenigen Forschungsrichtung, die sich für die Einheit von Wörter und Sachen bekennt. Domokos war der erste Forscher, der als Bahnbrecher alle Tschango-Siedlungen aufsuchte. Lükő versuchte mit Hilfe von volkskundlichem, sprachlichem und wortgeographischem Material die einzelnen Tschangogruppen zu sondern und ihre Beziehungen zum Szeklertum und zu anderen siebenbürgischen ungarischen Volksgruppen festzustellen.

Auf dem Gebiet der Folklore der Tschangos hat das Folklor-Institut in Klausenburg sehr bedeutende Arbeit geleistet. Das von den Folkloristen gesammelte Material kann auch für die Mundartforschung benutzt werden.

Im dritten Abschnitt seiner Arbeit macht der Verfasser die Methoden, Zielsetzungen und Ergebnisse der vom Lehrstuhl für ungarische Sprachwissenschaft der Universität „Bolyai“ seit 1949 begonnenen sprachgeographischen Arbeit bekannt.

Diese Arbeit hatte sich folgende Aufgaben zum Ziele gesetzt :

1. Aufsuchen und sprachliche Fassung des gesamten Siedlungsgebiets der Tschangos ;
2. Aufklärung der sprachlichen Zusammenhänge mit den übrigen ungarischen Mundarten ;
3. Materialiensammlung zur Bearbeitung des gesamten Sprachsystems der Tschango-Mundart, sowie zur monographischer Darstellung einzelner grammatischer Fragen.
4. Beginn des Sammelns zu einem Tschango-Dialektwörterbuch ;
5. Untersuchung der auf die Mundart der Tschangos erfolgten sprachlichen Einflüsse seitens der rumänischen Sprache, und
6. die wichtigste Zielsetzung : Sammeln des Materials zu einem ungefähr 1200 Karten enthaltenden Sprachatlas der Tschango-Mundarten an Hand eines Fragebogens kleineren Umfanges.

Nach der ausführlicheren Darstellung der in der Materialiensammlung angewandten Methoden fasst der Verfasser die Ergebnisse der noch im Gang

befindlichen Forschungen auf dem Gebiete der Tschango-Mundarten zusammen. Er weist darauf hin, dass von den Punkten der gestellten Aufgaben wurden die 1., 2., 5. und 6. beinahe in vollem Masse verwirklicht. Bedeutende Ergebnisse wurden aber auch in der Vollführung der übrigen Zielsetzungen erreicht.

Die wichtigsten Ergebnisse der jahrelangen Forschungstätigkeit sind :

1. Eine allgemeine Darstellung der Tschango-Mundart harrt druckfertig dem Erscheinen.

2. Erschienen sind bereits ausser kleineren Textmitteilungen einige den Einfluss der rumänischen Sprache auf die Tschango-Mundart behandelnde Artikel in ungarischer und rumänischer Sprache, sowie

3. eine ausführliche Studie über die zur Verkleinerungs- und Koseform gebrauchten Suffixe in der Tschango-Mundart.

4. Bis zum Ende des Jahres 1957 stand zwei Drittel Teil (etwa 800 Karten) des gesammelten sprachgeographischen Materials in bereits gezeichneten und an Hand neuerer Kontroll-Sammlungen geprüften Karten druckfertig bereit.

Mit der bewertenden Darstellung der Ergebnisse der bisher erschienenen Mitteilungen über die Mundart der Moldauer Tschangos ermöglicht der Verfasser, dass der Leser sich über die ganze Sammeltätigkeit, sowie über die in den Jahren 1949—1957 ausgeführte Kollektivarbeit der Klausenburger Mundartforscher ein wahres, in historische Perspektive gestelltes Bild formen kann.

A. T. SZABÓ